

Çarpar, S. (2026). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde olumsuz durumlara ilişkin duygu ve tutum bildiren kalıp sözler: Yeni İstanbul örneği. *International Journal of Language Academy*, 14 (3), 145-169.

Volume 14/3 September 2026

p. 145-169

Article History:

Received

01/07/2026

Accepted

11/08/2026

Available online

30/09/2026

**YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE
OLUMSUZ DURUMLARA İLİŞKİN DUYGU VE TUTUM
BİLDİREN KALIP SÖZLER: YENİ İSTANBUL ÖRNEĞİ**

**Investigation of Emotion and Attitude Formulaic Expressions
Regarding Negative Situations in Teaching Turkish as a Foreign
Language: The Case of Yeni İstanbul**

Sedef ÇARPAR¹

Öz

Yabancı dil öğretiminde temel amaç, öğrencinin hedef dilde etkili iletişim kurabilmesi için iletişimsel yetkinliğini geliştirmektir. Ancak hedef dilde yetkinlik kazanabilmek için dilbilgisinin yanı sıra toplumun kültürünü, farklı durumlardaki tepki tarzlarını, davranış biçimlerini ve belli durumlarda söylenmesi âdet olmuş kalıp sözleri de bilmek gerekir. Kalıp sözler, iletişimde hazır yapılar sunarak öğrencinin günlük iletişimin çeşitli aşamalarında sıkça kullanılan ifadeleri, toplumsal beklentilere uygun bir şekilde kullanmasına ve bu yolla akıcı iletişim kurmasına olanak sağlar. Ana dili konuşurları, iletişimin her aşamasında bu hazır dil birimlerinden, üzerinde pek düşünmeden otomatikleşmiş bir dilsel alışkanlıkla yararlanırlar. Ancak yabancı dil öğrenen bir birey için hedef kültürün dil ve davranış kalıplarını edinmek, karmaşık ve zaman alan bir süreçtir. Dolayısıyla bu güçlük, ilgili yapıların planlı, programlı öğretimini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde (CEFR) de kalıp sözlerin öğretimine hemen her seviyede, çeşitli yetkinlik ölçütleri bağlamında değinilmektedir. Ayrıca Başvuru Metni'nde, öğrenciden duyguların ifadesi ve başkalarının duygularına karşılık verme noktasında da yetkinlik beklenmektedir. Duygu ve tutumların ifadesinde yararlanılan araçlardan biri de kalıp sözlerdir. Gerçek iletişim ortamlarında olumsuz duyguların yabancı bir dilde dışa vurumu veya olumsuz durumlara verilen yanlış tepkiler, doğası gereği yüksek bir iletişim kazası ve yanlış anlaşılma riski taşımaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmada Yeni İstanbul serisi ders kitaplarındaki olumsuz durumlar karşısında duygu ve tutum ifade eden kalıp sözler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiş ve materyalde sunulmuş biçimlerinin işlevselliği tartışılmıştır. İncelenen kategorideki kalıp sözlerin sunumunun seviyelere göre aşamalı bir dağılım göstermediği ve büyük ölçüde bağlamdan kopuk kelime listeleri biçiminde verildiği tespit edilmiştir. Bu yapıların doğrudan listeler üzerinden sunumu, öğrencilerde kullanım açısından çeşitli yanlışlara yol açabileceğinden, doğru anlaşılması ve yerinde kullanımının sağlanabilmesi için net bir bağlam

¹Öğr. Gör., Işık Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, sedef.carpar@isikun.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0008-8132-3739>

içerisinde sunulması gerektiği vurgulanmış ve bu yapıların ilgili materyal özelinde nasıl sunulabileceğine dair önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ders kitabı incelemesi, duygu ve tutumlar, kalıp sözler, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi.

Abstract

The main goal in foreign language teaching is to develop learners' communicative competence for effective interaction in the target language. Achieving this proficiency requires mastering not only grammar but also the target culture's behavioral patterns, reaction styles, and conventionalized formulaic expressions. These ready-made linguistic units enable learners to respond to everyday situations in ways that meet social expectations, thereby supporting fluency. While native speakers use these structures automatically, acquiring them is a complex and time-consuming process for foreign language learners, necessitating planned and systematic instruction. The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) highlights the importance of formulaic expressions across various proficiency levels, explicitly expecting learners to demonstrate competence in expressing and responding to emotions. Formulaic expressions are among the primary tools for this purpose. In authentic communication, expressing negative emotions or responding to negative situations in a foreign language carries a particularly high risk of communicative breakdown and misunderstanding when these expressions are used incorrectly. In this context, the present study examines the formulaic expressions used to express emotions and attitudes in response to negative situations in the Yeni İstanbul textbook series through content analysis and discusses how functionally these expressions are presented in the materials. The findings reveal that these expressions are not distributed in a graded manner across proficiency levels and are largely presented as decontextualized vocabulary lists. The study emphasizes that presenting these structures directly through lists without meaningful context may lead learners to misconceptions about their use. Finally, pedagogical suggestions are offered for presenting these structures in context so that learners understand and use them appropriately.

Keywords: Emotions and attitudes, formulaic expressions, teaching Turkish as a foreign language, textbook analysis.

GİRİŞ

Yabancı dil öğretiminde temel amaç, öğrencinin hedef dilde etkili iletişim kurabilmesi için gerekli bilgi ve becerileri edinmesini sağlamaktır. Ancak hedef dilde yetkinlik kazanabilmek için dilin kurallarını veya yazılı kaynaklardaki kullanım biçimlerini öğrenmek tek başına yeterli değildir. Aksan'ın da belirttiği gibi, “dili konuşan toplumun kültürünü, insanlar arasındaki davranış biçimini, değişik durumlarda söylenmesi gereken sözleri, tepki tarzlarını, hitap yollarını ve davranışlarını da tanımak” (1993, s. 159); diğer bir deyişle “iletişimsel dil yetkinlikleri” kapsamında tanımlanan dilsel, toplumdilbilimsel ve edimsel yetkinliklerin tümüne sahip olmak gerekir. Dil öğrenim sürecinde, etkili ve akıcı iletişim kurma noktasında öğrencilerin faydalanacağı işlevsel araçlardan biri de kalıp sözlerdir.

Yabancı bir dilde iletişim kurabilmek için o dilin kültür hazinesini en iyi yansıtan söz varlığı unsurlarına da hâkim olmak gerekir. Söz varlığı; dil konuşurları tarafından kolayca ayırt edilip anlamlandırılan sözcüklerin yanı sıra atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözleri içine alan kalıp ifadelerden meydana gelir (Gökdayı, 2019, s. 19). Literatürde farklı diller üzerine yapılan çalışmalarda, söz varlığının büyük ölçüde kalıp ifadelerden oluştuğu ve incelenen metnin türüne bağlı olarak bu birimlerin kullanım oranının %30 ila %70 arasında değiştiği ifade edilmektedir (Martı, 2014, s. 106; Wray & Perkins, 2000 s. 2; Bayraktar, 2019, s. 41). Oranlardaki bu farklılık, büyük ölçüde kalıp ifadelerin sınırlarının çok net çizilememesinden ve literatürde adlandırma için farklı terimlerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Wray & Perkins, 2000, s. 3; Martı, 2014, s. 106). Rakamlar araştırmalara göre değişkenlik gösterse de bu veriler, kalıp ifadelerin dillerde geniş yer tuttuğunu göstermesi açısından önemlidir. Kalıp ifadelerin iletişimde üstlendikleri çeşitli

işlevlerin yanı sıra, söz varlığı içindeki bu yoğunlukları dahi, dil öğretimi bağlamında incelenmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kalıp Sözlerin Adlandırılması ve Tanımlanması

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan kalıp sözler, literatürde sınırlarının belirlenmesi oldukça güç olan kalıp ifade türlerindendir. Türkçede kalıp ifadelerin henüz bütünüyle betimlenmemiş olması ve bu yapıların kendi içlerinde pek çok ortak özellik barındırması, kalıp ifade türleri arasında ayırım yapmayı zorlaştıran temel etkenlerdir. Aynı zamanda, araştırmacıların temel aldıkları inceleme ölçütlerine ve bakış açılarına göre, çalışmalarında aynı kalıplaşmış birimleri farklı terimlerle adlandırdıkları ve farklı başlıklar altında ele aldıkları görülmektedir (Bayraktar, 2019, s. 8-9; Gökdayı, 2019, s. 20). Bu sebeple, kalıp sözlerle ilgili araştırmaların odak noktalarından biri de bu yapıların daha kapsamlı kalıp ifadelerden (deyim, atasözü, ikileme vb.) nasıl ayrılabilceği meselesidir.

Türkçenin söz varlığında diğer dillere oranla oldukça fazla yer kapladığı (Tannen & Özbek, 1981; Doğançay, 1990; Aksan, 2004;) belirtilen kalıp sözler, literatürde çeşitli terimlerle ifade edilmektedir. Bu çeşitliliğin temel sebeplerinden biri, araştırmacıların söz konusu kavramı tanımlarken dil içi ve dil dışı ölçütleri ön plana almalarıdır. Yapı, anlam, kullanım bağlamı, iletişimsel işlev veya kültürel boyut gibi farklı yönlerden yola çıkılarak yapılan bu tanımlamalar; ilgili yapıların literatürde “kalıp sözler” (Aksan, 2004; Gökdayı, 2008, 2020; Bayraktar, 2019), “ilişki sözleri” (Aksan, 2004), “iletişimsel sözler” (Toklu, 2003) ve “kültür birimleri” (Kula, 1996, akt. Gökdayı, 2020) gibi farklı adlarla anılmasına yol açmıştır.

Türkçede kalıp sözlerin sınıflandırılması, betimlenmesi ve dökümü üzerine kapsamlı çalışmalar yapan Gökdayı (2020, s. 71) kalıp sözleri şu şekilde tanımlamaktadır:

“Önceden belirli bir biçime girip hafızada öylece saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak, gerekiyorsa bazı ekleme ve/veya çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcükler içeren sözcük öbeği ya da tümceden oluşabilen, belirli durumlarda söylenmesi toplumca benimsenmiş ve görece bir sıklığa sahip sözler olarak iletişimin kurulmasına, devamına veya sonlandırılmasına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir.”

Konuyu, bağlam ve işlev unsurlarını merkeze alarak değerlendiren bir başka tanım da Bayraktar’a (2019, s. 45) aittir:

“En az iki sözcükbirimin tek bir anlamı karşılamak üzere kalıplaşması ile oluşmasına karşın vurgulanmak istenen asıl kavramı korumak koşuluyla tek sözcükbirime indirgenebilen, aynı bağlamsal koşullarda toplumun genelince ortak ve geleneksel bir kullanımı olan, sosyal etkileşim, kendini ifade ve söylem organizasyonu işlevlerinde kullanılan hızlı ve akıcı iletişimin anahtarı sözlerdir.”

Kalıp Sözlerin Özellikleri ve İşlevleri

Kalıp sözlerin sınıflandırılması noktasında yapılan çalışmalarda; yapı, anlam, bağlam, işlev ve sıklık gibi özelliklerin bir ya da birkaçı merkeze alınmıştır. Aynı kalıp sözün kullanıldığı bağlama göre birbirinden farklı iletişimsel işlevler üstlenebilmesi, literatürdeki tasnif farklılıklarının temel nedenlerinden biri olmuştur. Nitekim Gökdayı da bu yapıların tanımlanabilmesi ve diğer kalıplaşmış birimlerden ayırt edilebilmesi için yapı, anlam, bağlam ve işlev özelliklerinin tek başına yeterli olamayacağını; tüm bu unsurların bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder (2008, s. 106). Araştırmacı, sonraki çalışmalarında (2019, 2020) ilgili ölçütlere “sıklık” kavramını da dâhil etmiş ve bu ölçütün kalıp sözleri belirlemede gerekli ve ayırt edici (2019, s. 28) bir özellik olduğunu belirtmiştir. Kalıp sözler yapısal açıdan incelendiğinde “kalıplaşmış olma” en belirgin özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar bir öbek ya da bir cümleden oluşabileceği gibi tek bir

sözcükten de oluşabilir. Bazıları hiçbir değişikliğe uğramayan katı bir bütünlüğe sahipken bazıları ufak değişikliklere izin veren daha esnek bir yapıdadır (Gökdayı, 2020, s. 76-78).

Kalıp sözler, yapısal kalıplaşmanın yanı sıra anlamsal açıdan da kalıplaşmış birimlerdir. Bu yapıları oluşturan sözcüklerin tek tek gerçek anlamlarından yola çıkarak tamamını anlamlandırmaya çalışmak, konuşuru her zaman başarıya ulaştırmaz (Tannen & Öztekin, 1981, s. 37). Kalıp sözlerin bir kısmı gerçek, bir kısmı ise mecaz anlam taşımaktadır. Bayraktar (2019, s. 60), özellikle sosyal ritüellerde (düğün, taziye, kutlama vb.) kullanılan kalıp sözlerin çoğunlukla gerçek anlamını koruduğunu; bireysel duygu ve tutumların ifadesinde veya ima yollu kullanımlarda ise mecaz özelliğinin arttığını, hatta bazen sözcüksel anlamın tamamen kaybolarak iletişimsel işlevin öne çıktığını ifade etmektedir. Anlamdan ziyade işlevin ön planda olduğu bu tür kullanımlarda, dinleyicinin yeterli bir pragmatik bağlam olmadan kalıp sözün ne ifade ettiğini ilk seferde anlaması mümkün olmayabilir (Wray & Perkins, 2000, s. 4). Örneğin; “aferin” sözü, iyi bir iş yapıldığında takdir amacıyla kullanılabileceği gibi, kinayeli bir vurguyla bir işin berbat edildiği durumlarda da kullanılabilmektedir. Bu durumda kastedilen anlam, ancak bağlamsal koşulların sağladığı verilerle tespit edilebilir. Sonuç olarak kalıp sözlerin anlamsal yönü; yapıların ne zaman, nerede ve ne amaçla kullanıldığıyla, yani bağlam ve işlev özellikleriyle yakından ilişkilidir.

Kalıp söz kullanımında büyük ölçüde dış bağlam etkilidir; yani bu tür sözlerin üretilmesi için öncelikle belirli bir durumun ortaya çıkması gerekir. Örneğin; “Allah kavuştursun”, “başınız sağ olsun” gibi ifadelerin kullanımı, ancak bir dış bağlamin oluşmasıyla mümkündür (Gökdayı, 2019, s. 24). Dil dışı bağlamin gerektirdiği birtakım durumlarda kalıpların bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını belirten Tannen ve Öztekin (1981, s. 38), bu yapıları isteğe bağlılık ve zorunluluk skalası üzerinden değerlendirmiş, Türkçedeki kalıp sözlerin büyük ölçüde zorunlu uca doğru yoğunlaştığını ifade etmişlerdir. Araştırmacılar bu zorunluluk hissini; ana dili Türkçe olan bir konuşurun, konuşmanın uygun olmadığı sınav vb. ortamlarda biri hapsirdiğinde, ortamın uygunsuzluğunu fark etse dahi “çok yaşa” demekten kendini alamaması örneğiyle somutlaştırır.

Kalıp sözlerin en önemli özelliklerinden biri zihinsel sözlükte işlenme ve depolanma biçimleridir. Wray ve Perkins (2000, s. 1) bu yapıları; her seferinde dil bilgisi kurallarına göre yeniden üretilmeyen, bellekte bütün hâlinde saklanan ve ihtiyaç anında bir bütün olarak geri çağrılan diziler şeklinde tanımlar. Bütün hâlinde saklanan bu hazır kalıplar, zihnin bilişsel işleme yükünü hafifleterek konuşucunun söylemin ilerleyen kısımlarını planlamasına zaman tanır. Bu durum, konuşura üretim aşamasında hız ve akıcılık kazandırmasının yanı sıra dinleyici açısından da büyük önem taşır; çünkü dinleyici, aşına olduğu bu kalıpları yeni dil bilgisel üretimlere göre çok daha hızlı bir biçimde anlamlandırabilir. Neticede kalıplar, taraflar için bilişsel kısayollar oluşturarak iletişimin akıcılığını ve sürekliliğini destekler (Wray & Perkins, 2000, s. 15-19; Wood, 2002, s. 7).

Kalıp sözlerin kullanımı büyük ölçüde toplumsal beklentilerle şekillenir. Geleneksel toplumların, kendi içlerinde yaygın olarak kabul gören ve saygı duyulan kalıpları daha sık kullandığı görülmektedir (Doğançay, 1990, s. 51). Bu bağlamda, özellikle ardışık çiftlerin kullanımı neredeyse bir zorunluluk olarak değerlendirilir; bir konuşucunun ifadenin ilk parçasını kullanması, diğer konuşucunun bununla ilişkilendirilmiş yanıtı vermesini gerektirir (Tannen & Öztekin, 1981, s. 39). Örneğin; “hoş geldin” sözüne karşılık olarak “hoş bulduk” yanıtının verilmesi güçlü bir beklentidir. Bu tür çiftlerin yanlış kullanılması veya hiç kullanılmaması, çoğu zaman doğrudan bir iletişim kopukluğuna neden olmasa da toplum tarafından nezaketsizlik olarak algılanmaktadır (Doğançay, 1990, s. 59).

Öte yandan kalıp sözler, konuşuru, belirli durumlarda uygun söz bulma çabasıyla kurtararak karar verme stresini azaltır. Uygun kalıbın kullanımı, dinleyiciye de beklediği yanıtı sunarak uyumlu bir sosyal etkileşime zemin hazırlar (Tannen & Öztekin, 1981, s. 46).

Kalıp ifadelerin günlük konuşmaların ayrılmaz bir parçası olduğu kültürlerden gelen bireyler için bu yapılar olmadan etkileşim kurmak son derece zordur (Tannen & Öztekin, 1981, s. 38). Bahsedilen zorunluluk hissi ve alışkanlıkların kültürlerarası iletişimdeki yansımaları oldukça ilgi çekicidir. Örneğin Selçuk (2005, s. 4), Almanya'daki Türk işçilerin kendi kültürlerinde bir nezaket göstergesi olan "kolay gelsin" ifadesini Almancaya bire bir çevirerek (leicht kommen) kullanmaya çalışmalarına dikkat çeker. Ancak Alman kültüründe bu bağlama uygun bir kalıp bulunmadığından, bu çaba muhataplar tarafından anlaşılamamıştır. "Kolay gelsin" dileklerine uygun bir karşılık alamayan Türk çalışanlar, iletişimsel beklentilerinin karşılanmaması nedeniyle durumu bir nezaketsizlik olarak yorumlamış ve bir süre sonra bu ifadeyi kullanmaktan vazgeçmişlerdir. Kültürel bir davranışın geçerliliği olmayan başka bir kültüre aktarılmaya çalışılmasıyla ortaya çıkan bu durum, literatürde "bildirişim hatası" olarak tanımlanan bir iletişim kazasına yol açmıştır.

Kalıp sözler, bireysel duygu ve tutumların aktarımında işlevsel araçlar olarak karşımıza çıkar. Bireyler, olumlu ya da olumsuz durumlar karşısında; acı, öfke, şaşkınlık, özür ve şikâyet gibi duygu ve tepkilerini, toplumsal yaşam içerisinde tecrübe ederek öğrendikleri yollarla ifade ederler. Bu doğrultuda kalıp sözler, söz konusu duygu ve tepkileri en kısa ve etkileyici şekilde dışa vurmaya yardımcı olan pratik araçlardır (Bayraktar, 2019, s. 65-66). Benzer durumlarda, otomatik olarak aynı tepkilerin verilmesi ve kalıplaşmış ifadelerin tercih edilmesi, kültürel bağlamda bir samimiyetsizlik göstergesi olarak değerlendirilmez. Aksine bu ifadeler, toplumsal uzlaş gereği "gerçek duygunun" yerini alan, onun kanıtı sayılan kalıplar olarak kabul edilirler (Tannen & Öztekin, 1981, s. 39).

Bir dilin konuşulduğu toplumun kültürüne ışık tutan, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklerini barındıran (Aksan, 2004, s. 190) kalıp ifadeler, dilin kültürel boyutunu belirgin biçimde yansıtan unsurlardır (Gökdayı, 2020, s. 121). Bunların bir kısmı öylesine kültüre özgüdür ki başka dillere birebir çevrilmeleri çoğu zaman mümkün değildir. Dil ve kültür öğretiminin ayrılmaz bütünlüğü dikkate alındığında, hedef toplumun sosyokültürel kodlarını içeren bu yapıların, dil öğretimindeki önceliği açıkça görülmektedir. Kalıp sözler, öğrenciye hazır yapılar sunarak günlük iletişimde sıkça kullanılan ifadeleri, toplumsal beklentilere uygun şekilde kullanmasına olanak verir. Bu sayede iletişim kazalarının ve yanlış anlaşılımların önüne geçilerek akıcı ve etkili bir iletişim ortamı sağlanır. Doğru ve yerinde iletişim kurabilen öğrencinin dil öğrenim sürecindeki öz güveni artar; böylece, kendini hedef toplumda yabancı hissetmeyerek o topluma yönelik aidiyet duygusu (Doğançay, 1990, s. 54; Martı, 2014, s. 109) geliştirebilir.

Literatürde Kalıp Sözler

Yabancı dil öğretiminde iletişimsel becerilerin ön plana çıkmasıyla birlikte, kalıp sözlerle yönelik ilgi ve bu alandaki çalışmalar artış göstermiştir (Bayraktar, 2019, s. 128). Ana dili edinimi sürecinde birey, çocukluktan itibaren yalnızca neyin, nerede ve nasıl ifade edileceğini değil; aynı zamanda nerede ve nasıl hareket edilmesi gerektiğini de öğrenir. Başka bir deyişle, toplumda kabul gören sosyokültürel davranış biçimlerinin edinilmesiyle dil becerisi ve davranış becerisi eş zamanlı olarak gelişir (Selçuk, 2007, s. 504-505). Kalıp sözlerin kullanımında da durum farklı değildir. Ana dili konuşurları; 'havadan sudan' yapılan sohbetlerden kriz² yönetimini gerektiren karmaşık durumlara kadar iletişimin her aşamasında bu hazır dil birimlerinden, üzerinde pek düşünmeden, otomatikleşmiş bir dilsel alışkanlıkla yararlanırlar. Ancak yabancı dil öğrenen bir birey için hedef kültürün dil ve davranış kalıplarını edinmek, karmaşık ve zaman alan bir süreçtir. Öğretim sürecinin başında selamlaşma ve tanışma gibi temel ifadelerle karşılaşan öğrenciler, ana dillerindeki

² Çalışma kapsamında kriz kavramı, yalnızca yüksek şiddetli çatışma ve tartışmaları değil; iletişimi sekteye uğratan ve konuşurları çeşitli stratejiler kullanmaya yönlendiren pürüzleri de ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

karşılıkların yardımıyla bu yapıları kolayca kavrarken seviye ilerledikçe bağlamsal çeşitliliğin artması, kültürel etkinin belirginleşmesi ve hedef dilde ana dildekine benzer bir karşılığı bulunmayan yapıların ortaya çıkması, süreci daha karmaşık bir hale getirir. Bunlara ses tonu, jest ve mimik gibi anlamı doğrudan değiştiren unsurların da eklenmesi, öğrenim sürecini iyice zorlaştırmaktadır. Öğrencinin bu sosyokültürel ve anlamsal bağları kendi başına kurabilmesi oldukça zordur ve bu güçlük planlı, programlı bir öğrenimi gerekli kılar. (Bayraktar, 2019, s. 131-134).

Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni (CEFR), kalıp sözlerin kullanımı ve duygu ve tutumların aktarımı bağlamında incelendiğinde, yetkinlik beklentisinin seviye ilerledikçe genişlediği görülür. Farklı yetkinlik alanlarındaki çeşitli tanımlayıcılara göre öğrencinin; A1 seviyesinde en basit nezaket yapılarını kullanarak selamlaşma, vedalaşma, teşekkür etme ve özür dileme gibi edimlerle basit sosyal ilişkiler kurabilmesi; ayrıca duygularını sözcüksel işaretlere ihtiyaç duymadan yalnızca betimleme yoluyla aktarması hedeflenmektedir. A2 seviyesinde ise ortak ifadeleri ve temel rutinleri izleyerek basit ancak etkili bir şekilde sosyalleşebilmesi, yüz ifadelerini uygun şekilde kullanarak nasıl hissettiğini çok basit hazır kalıplarla açıklaması beklenmektedir. B1 seviyesinde şaşırma, mutluluk, üzüntü, ilgi ve kayıtsızlık gibi duyguları ifade edebilme ve bunlara uygun karşılıklar verebilme; B2 seviyesinde ise duyguların derecelerini ifade edebilme ve karşısındakine duygusal destek vererek olumlu bir iletişim atmosferi yaratma yetkinlikleri ön plana çıkar. C1 seviyesinde ise öğrenciden dildeki deyimsel ifadeleri ve günlük anlatımı tanınması; mizah, ironi ve örtük kültürel göndermeleri anlaması; dili duygusal, kinayeli ve şaka amaçlı kullanımlar da dâhil olmak üzere sosyal amaçlar doğrultusunda etkili bir biçimde kullanabilmesi beklenmektedir (Avrupa Konseyi, 2020, s. 78-79, 141, 171, 264). Dolayısıyla, kalıp ifadelerin yalnızca yapısal olarak bilinmesi yeterli değildir; öğrencinin bu yapıları uygun bağlamda ve doğru iletişimsel işlevlerle kullanması da gerekmektedir.

Duyguların biyolojik yansımaları evrensel olsa da yaşanma ve ifade edilme biçimleri büyük ölçüde sosyokültürel etkenlerle şekillenir. Dış etkenlerle tetiklenen duygular, aynı zamanda tepkileri ve tutumları da doğurur. Bu sebeple duygular ve tutumlar iç içe geçmiş bir yapı sergiler. Acı duygusu yakınmayı, üzüntü şefkat ve merhameti, öfke hakaret ve şiddeti, çaresizlik kabullenmeyi, minnet teşekkürü beraberinde getirir ve tüm bunlar dilde ifadesini bulur. Kalıp sözler, deyimler, atasözleri, ikilemeler ve ünlemler; duygu ve tutumların dile yansıtılmasını sağlayan dil birimleridir. Duyguların yabancı bir dilde nasıl ifade edileceğini bilmek; kişinin kendini anlatması, muhatabını anlaması ve toplumsal beklentilere uygun iletişim kurabilmesi noktasında önem arz eder (Bayraktar, 2019, s. 89-90).

Literatürde duyguların sınıflandırılmasında farklı görüşler bulunsa da araştırmacıların büyük bir kısmı duyguları olumlu ve olumsuz olmak üzere iki temel kategoride ele almaktadır. Birey, olumlu duygular karşısında memnuniyetini teşekkür ve takdir ile ortaya koyarken; olumsuz durumlarda öfke ve üzüntü gibi duygularla eleştiri, azarlama veya uyarma gibi tutumlar sergilemektedir (Bayraktar, 2019, s. 106). Alan araştırmalarının dikkat çekici bir başka bulgusu da dillerin olumsuz duyguları, olumlu duygulardan daha kapsamlı şekilde ifade etme eğiliminde olduğudur. Bu durum büyük ölçüde, olumsuz duyguların bir tür tehlike sinyali olarak zihinde daha uzun süre kalıcı izler bırakmasıyla ilişkilendirilmektedir (Hacıade, 2012, s. 6). Arslan (2017, s. 92) tarafından Türkçede duygu bildiren ifadelerin öğrenilme düzeyini ölçmek amacıyla yapılan çalışmada da bu verileri destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmış; öğrencilerin en fazla doğru yanıtladığı duyguların, psikolojide olumsuz görülen temel duygulardan oluştuğu tespit edilmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında kalıp ifadelerle yönelik çalışmaların 2010 yılından sonra yoğunlaştığı görülmektedir (Kaya-Emül & Şen, 2023, s. 218). Doğrudan kalıp sözlerin incelendiği çalışmaların genel olarak dört temel alanda yoğunlaştığı görülmektedir: kalıp sözlerin belirli ölçütlere göre sınıflandırılması (Bayraktar, 2019; Bulut,

2012; Gökdayı, 2008), aynı serinin farklı seviyelerinde ya da farklı serilerde yer alan kalıp sözlerin dökümü ve karşılaştırılması (Bayraktar, 2019; Bayram, 2017; Demir, 2016; Tutku & Özçakmak, 2024; Yılmaz & Çetinkaya, 2019), kalıp sözlerin öğretimine yönelik etkinlik önerileri (Gün & Kavak, 2022; Şenden, 2017; Yeşilyurt, 2016) ve öğrencilerin kalıp ifadeleri kullanma düzeyinin ölçülmesi (Arslan, 2017; Bayram, 2017; Kara & Memiş, 2015; Koç, 2019). Ders kitaplarının incelendiği pek çok çalışmanın ortak bulgusu ise ilgili setlerdeki kalıp söz sunumunun hem nicelik hem de bağlamsal çeşitlilik açısından yetersiz kaldığıdır.

Literatürde konuyu teorik ve tasnif bağlamında ele alan en kapsamlı çalışmalar Gökdayı (2020) ve Bayraktar'a (2019) aittir. Gökdayı (2020), kalıp sözleri çeşitli özelliklerinden yola çıkarak diğer kalıp ifadelerden ayırmış ve Türkçedeki kalıp sözlerin kapsamlı bir dökümünü vererek alandaki temel bir boşluğu doldurmuştur. Bayraktar (2019) ise güncel konuşma dilini yansıtan sosyal medya verilerinden yararlanarak bir kalıp söz havuzu oluşturmuş; bu yapıları işlev ve bağlam ölçütüyle gruplandırarak edimbilimsel açıdan analiz etmiş ve kalıp sözleri kültür aktarımı boyutuyla ayrıntılı olarak ele almıştır. Kalıp ifadeleri doğrudan duygu ve tutumların aktarımı bağlamında ele alan kapsamlı araştırmalardan biri de Yeşilyurt'a (2016) aittir. Yeşilyurt, farklı yoğunluktaki duygu durumlarını yansıtan kalıp ifadelerin öğretiminde bağlamın önemine değinmiş; kısa filmler aracılığıyla yapılan görsel-ışitsel destekli öğretimin, geleneksel yöntemlere kıyasla öğrencilerin başarı seviyesini artırmada çok daha etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Ders kitaplarındaki kalıp sözlerin incelendiği pek çok nicel çalışma, konuyla ilgili somut veriler sunarak alana katkı sağlamıştır. Ancak kalıp sözlerin hangilerine ne kadar yer verildiğinin yanı sıra bunların öğrenciye nasıl sunulduğu da öğretim noktasında büyük önem taşır. Nicel çalışmaların yoğunluğuna karşın genel olarak kalıp sözlerin sunumunu, nitelik ve işlev boyutuyla ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle kriz anlarını yönetmede önemli bir role sahip olan, olumsuz duygu ve tutum bildiren kalıp sözlerle doğrudan odaklanan bağımsız bir çalışmaya rastlanmamıştır ve bu durum literatürde bir boşluk teşkil etmektedir. Bir dili öğrenmekle ait olduğu kültürü tanımanın özdeş olduğunu vurgulayan Byram ve Esarte-Sarries (1991, s. 180), ders kitaplarının öğrenciye idealize edilmiş ve yalnızca olumlu tutumların teşvik edildiği uyumlu bir manzara sunmaktan ziyade hedef kültürü inandırıcı ve insanların yaşadığı gerçek biçimiyle yansıtmayı gerektiğini belirtmektedir. Gerçek iletişim ortamlarında olumsuz duyguların yabancı bir dilde dışı vurumu veya olumsuz durumlara verilen yanlış tepkiler, doğası gereği yüksek bir iletişim kazası ve yanlış anlaşılma riski taşımaktadır. Öğrencinin böyle anlarda kendi ana dili alışkanlıklarıyla hareket etmesi; yalnızca yanlış anlaşılma riski sınırlı kalmaz, aynı zamanda nezaketsizlikle suçlanma, var olan krizin tırmanması ve iletişimin tamamen kopması gibi durumlarla sonuçlanabilir. Ayrıca, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde öğrencilerden; duygu ve tutumların yansıtılması, bunlara uygun karşılık verilmesi ve kalıp söz kullanımı noktasında açık bir yetkinlik göstermeleri beklenmektedir. Öğrencilerin hedef dilin sosyokültürel manzarasına temasını sağlayan en temel araçlardan biri ders kitaplarıdır. Dolayısıyla bu kaynakların bahsedilen yetkinlik hedeflerini ne ölçüde karşıladığının incelenmesi gerekmektedir. Bu gereksinimden hareketle çalışmanın amacı, Yeni İstanbul ders kitabı setinde yer alan olumsuz duygu ve tutum ifade eden kalıp sözleri, iletişimsel kriz durumlarının çeşitli aşamaları ve iletişim stratejileri bağlamında incelemektir. Çalışmada ayrıca söz konusu kalıpların öğretiminde sosyokültürel bağlamın önemi üzerinde durulacak ve kalıp sözlerin ilgili ders materyallerinde sunulmuş biçiminin işlevselliği tartışılacaktır. Bu yolla, literatürde nitel çalışmalar bağlamında görülen eksikliğin giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı

materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 189). Araştırmanın veri kaynağını, yabancılara Türkçe öğretimi alanında güncel ve yaygın kullanıma sahip olan Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe Ders Kitabı seti oluşturmaktadır. Araştırmanın sınırları belirlenirken A1 seviyesinde duygu aktarımında ağırlıklı olarak dil dışı unsurlara başvurulması, kalıp söz kullanımının büyük ölçüde selamlaşma, tanışma ve vedalaşma ifadeleriyle sınırlı kalması ve duygu bildiren karmaşık yapıların yeterli yoğunluğa sahip olmaması sebebiyle bu seviye kapsam dışı bırakılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın veri kapsamı; serinin A2, B1, B2 ve C1 seviyesi ders kitaplarında yer alan okuma, dinleme ve video metinlerinden elde edilen verilerle sınırlandırılmıştır.

İnceleme sürecinde metin dışı etkinliklerde yer alan, bağlamdan kopuk olan ve yalnızca dil bilgisi kurallarını örneklendirmek amacıyla kullanılan bağımsız cümleler veri setine dâhil edilmemiştir. Ancak tek bir cümleden oluşmasına rağmen kendi içinde bir “mikro bağlam” barındıran ve bu sayede ilgili kalıp sözün kullanım amacını başarılı bir şekilde örneklendiren yapılar ile ünite sonlarında yer alan ve büyük ölçüde kalıp sözlerden oluşan “Günlük İfadeler” bölümünde yer alan veriler analize dâhil edilmiştir.

Araştırmada elde edilen verilerin çözülmesinde “birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmeyi ve bunları anlaşılır bir biçimde düzenleyerek yorumlamayı” (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 250) amaçlayan içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda metinler olumsuz durumlar merkeze alınarak taranmış ve bu bağlamlarda kullanılan kalıp sözler tespit edilmiştir. Veri tespiti sırasında, ilgili kalıpların yalnızca konuşucunun kendi yaşadığı bir olumsuzluğa yönelik değil, aynı zamanda muhatabın yaşadığı olumsuz bir duruma verilen tepkiler olarak da işlev gördüğü saptanmıştır. Ayrıca, aktarılan olumsuz durumun ve yansıtılan duygunun şiddetinin her kalıp sözde aynı olmadığı görülmüştür. Bu nedenle, tespit edilen ifadeler seviyelere göre listelenmek yerine üstlendikleri edimbilimsel işlevlere ve yansıttıkları tepki şiddetine göre belirli kategorilere ayrılmıştır. Bu tasnif sonucunda kalıp sözler *iletişimsel bir krizin başlaması, tırmanması ve kriz sonrası* olmak üzere aşamalı olarak gruplandırılmıştır.

Oluşturulan bu şablon, ilgili kategorilerde yer alan kalıp sözlerin seviyeler (A2-C1) arasında anlamlı bir dağılım gösterip göstermediğinin incelenmesine olanak tanımıştır. Bulguların sunumu aşamasında, öncelikle oluşturulan her bir alt kategorinin gerekçesi ve üstlendiği iletişimsel strateji (örn. nezaket, yumuşatma) açıklanmış; ardından, bu kategorilerde yer alan kalıp sözlerin anlamı, işlevi ve kitaptaki sunum biçimi pedagojik açıdan tartışılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde Yeni İstanbul ders kitabı serisinde tespit edilen, çeşitli kriz durumlarında kullanılan kalıp sözler; “olumsuz durum bildirimi ve önleme”, “tepkisel dışı vurum ve karşı çıkma” ve “onarım stratejileri” olmak üzere üç temel işlevsel kategoride incelenmiş ve kalıp sözlerin sunuluş biçimleri pedagojik açıdan tartışılmıştır.

Olumsuz Habere Hazırlık ve Önleme

Bu kategoride, bir talebin geri çevrilmesi ve olumsuz durumun muhataba aktarımı sırasında kullanılan kalıp sözler incelenmiştir. Kişisel sınırları koruma, nezaket ve yumuşatma stratejileri bağlamında değerlendirilen bu yapılar, metinlerde reddetme ve olumsuz haber verme işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Önleme ifadesi burada, yaşanmış bir olumsuz durumun karşı tarafa aktarılması sırasında bu haberin muhatapta yaratacağı olumsuz duygunun şiddetini azaltmak ya da şoku önlemek için kullanılan yumuşatma stratejisini ifade etmektedir. Reddetme ifadelerinin bu başlık altında yer alma sebebi ise bu ifadelerin, muhatabın teklifini ya da isteğini geri çevirme durumunda, yaşanması muhtemel bir krizi nezaket stratejileri yoluyla engelleme amacıyla kullanılmalarıdır.

I. Olumsuz durum bildirimi

- Nasıl söyleyeceğim, bilmiyorum:

A2 (s. 75) ve B1(s. 42) seviyelerinde tespit edilmiştir. Kalıp sözün A2 seviyesinde yer aldığı ünitenin ana konusu geçmiş (duyulan geçmiş) zamandır. Bir kaynaktan duyulan bilgileri iletme bağlamında “haber verme” işleviyle kullanılan kalıp ifadelerle, geçmiş zamanı öğretmeyi hedefleyen üniteye yer verilmesi, isabetli bir tercihtir. Muhatabı üzeceği ya da rahatsız edeceği tahmin edilen bir konuyu aktarmadan önce onu bu habere hazırlamak ve haberin yaratacağı duygusal etkiyi yumuşatmak amacıyla kullanılan, söze giriş ifadesi niteliğindeki bu kalıp ayrıca, ilgili durumu ifade etmenin, konuşuru da duygusal olarak zorladığını belirtir. Kalıp söz, metin içerisinde bağlamla ilişkilendirilerek sunulmamış, “Günlük İfadeler” bölümünde haber verme işlevi taşıyan diğer kalıp sözlerin sıralandığı bir listede yer almıştır.

- Maalesef, size kötü bir haberim var:

A2 (s. 75) seviyesinde tespit edilen kalıp söz “Nasıl söyleyeceğim, bilmiyorum” ifadesine benzer şekilde, olumsuz bir durumu bildirir de kullanım açısından bu iki ifade birebir örtüşmez. İlkinde, duygusal zorlanma ve samimiyet derecesi daha yüksektir. Ancak kalıp söz bir bağlam içinde sunulmadığı için öğrencinin bu ayrımı yapabilmesi mümkün değildir. Ayrıca, kullanım alanları farklı olan ifadelerin “Günlük İfadeler” bölümünde “Haber Verme” başlığı altında listelendiği görülmektedir. Bunların tamamının kullanım değerini bu çalışmada irdelememiz mümkün değildir. Ancak, listede yer alan “Sıkı dur, sana bir şey söyleyeceğim.” ile “Nasıl söyleyeceğim, bilemiyorum.” ifadesi kullanılarak verilen haberinin içeriğinin de muhatapta yaratacağı etkinin de aynı olmadığı açıktır. Konuşur ilk ifadenin muhatabı şaşırtacağını; ikincisinin ise rahatsız edeceğinin bilincinde olarak bu ifadeleri seçer ve kullanır.

Serinin önsözünde, Günlük İfadeler bölümünün “öğrencinin günlük hayatta sıklıkla duyacağı ancak ders kitaplarında hepsinin yer almasının mümkün olmadığı” gerekçesiyle konu alanlarına göre listelerden oluştuğu belirtilmiştir. Ders kitaplarının hacmi göz önüne alındığında bu yöntem pratik bir çözüm gibi görünse de ifadelerin bağlamdan kopuk listeler olarak sunulması, öğrenciye ilgili yapıların hangi durumda kullanılacağı konusunda yeterli rehberlik sağlamamaktadır.

- Sorma, hiç iyi değilim / başımıza gelenleri sorma:

Yalnızca “Sorma” biçimiyle ya da farklı sözcüklerle birlikte de kullanılabilen kalıp, ilgili serinin iki farklı seviyesinde tespit edilmiştir. B1 seviyesinde (s. 41), dinleme metninde A konuşuru, çalıştığı yerle ilgili şikâyetini dile getirmekte ve muhatabına dert yanmaktadır. Diyalogda “Nasılsın?” sorusunun karşılığında söylenen “Sorma” ifadesi yapı ve anlam açısından “Bana soru sorma.” benzeri bir mesaj vererek iletişimi sonlandırmak için kullanılan bir ifade olarak görülebilir. Ancak işlevsel açıdan düşünüldüğünde konuşurun bu kalıp sözü, muhatabını yaşadığı sorunu dinlemeye davet etmek ve iletişimi devam ettirmek amacıyla kullandığı anlaşılmaktadır. Bu cevap karşısında yolunda gitmeyen bir şeyler olduğunu sezen B konuşuru, karşılık olarak “Hayırdır, ne oldu?” cevabını verir. Yani A konuşuru kullandığı sözle amacına ulaşmış, B konuşurunu konuşmanın içerisine çekmiş; B konuşuru doğru sinyalleri alarak duruma uygun olan “Hayırdır?” kalıbıyla cevap vermiştir. Diyalogda iki kalıbın art arda verilmesi hem sıkıntısını aktaran kişinin hem de muhatabın doğal iletişim akışında başvurabileceği ifadeleri başarıyla örneklendirmektedir.

“Sorma” kalıp sözü C1 seviyesi (s. 41) okuma metni içerisinde “Başımıza gelenleri sorma” yapısında; kötü bir şey olduğunu sezdirmek ve dinleyiciyi konuya hazırlamak amacıyla bir konuya giriş ifadesi olarak kullanılmıştır.

- Hayırdır:

A2 (s. 74) ve B1 seviyesindeki metinlerde (s. 41) tespit edilmiştir. İlki A2 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, video metin içerisinde yer almaktadır. Metinde, A konuşuru “Sana bir şey anlatacağım. Ama çok kötü.” ifadeleriyle konuya giriş yaparak muhatapına olumsuz bir durumdan bahsedeceğinin sinyalini vermekte; B konuşuru, “Hayırdır, merak ettim.” ifadesiyle iletişimi sürdürmektedir. B konuşurunun ses tonu ve vücut dilinden olumsuz bir haber alacağına dair endişesi anlaşılmaktadır. Yani muhatap aslında birazdan duyacağı şeyin hayırlı/iyi olmadığını bilmektedir. Yapı ve anlam bakımından incelendiğinde, “Sana kötü bir şey söyleyeceğim.” cümlesine “İyi mi?” ya da “İyidir.” şeklinde cevap vermek mantıklı değildir. Ancak sözcük düzeyinde olumlu bir çağrışıma sahip olan bu ifadenin, kullanım noktasında merakla karışık endişe bildirme işlevi kazandığı görülmektedir. İlgili yapının bu tür bir işlev kazanmasında; Tannen ve Öztekin (1981, s. 43) ifade ettiği gibi, Türk kültüründe kişinin kendi güçsüzlüğünü aşmak için Tanrı’nın gücüne ve sözün büyüüne sığınarak olumsuz durumları önleme çabasının etkili olduğu söylenebilir. İncelenen metin, kalıp sözün işlevini yansıtmada noktasında oldukça başarılıdır.

Kalıp sözün A2 seviyesinde yer aldığı 4. ünitenin “Günlük İfadeler” kısmında, “Nasıl söyleyeceğim, bilemiyorum”, “Maalesef size kötü bir haberim var” gibi başlatıcılara yer verilmiş olmasına rağmen ilgili metinde “Sana bir şey anlatacağım. Ama çok kötü.” cümleleriyle konuya doğrudan giriş yapılmıştır. Aslında, ilgili diyalog bu tür kalıp sözlerin örneklendirilmesi için uygun bir bağlam sunmuş ancak kitap bu fırsatı yeterince değerlendirememiştir. İlgili kalıp söz, yapı ve işlev açısından daha ileri seviyeye ait olduğu düşüncesiyle metne dâhil edilmemiş olabilir. Ancak aynı ifadenin metin içerisinde sunulmadığı hâlde ünite sonundaki listeye eklenmesi çelişki oluşturmaktadır. Bu durumda, kalıp sözün ilgili seviyenin üzerinde görülerek listeden çıkarılması ya da uygun bağlam içerisinde örneklendirilmesi daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

İlgili kalıp söz ayrıca B1 seviyesindeki bir dinleme metninde (s. 41) yer almaktadır. Metinde bu yapının “Sorma.” ifadesine karşılık olarak kullanılması, kalıp sözlerin gündelik iletişimin doğal akışındaki işlevlerini başarılı bir şekilde örneklendirmiştir.

- Moralim bozuk / ne sen sor ne ben söyleyeyim / iç güveysinden hâllice:

Kalıp sözler B1 seviyesi ders kitabının “Günlük İfadeler” bölümünde (s. 124), “Ruh Hâlini Anlatma” başlığı altında sunulan kelime listesinde yer almaktadır. İlgili ifadeler Türkçede, “Nasıl?” sorusuna durumun çok iyi olmadığını anlatmak üzere cevap vermek amacıyla kullanılmaktadır. Listedeki “İç güveysinden hâllice” kalıbı, kişinin mevcut durumundan memnun olmadığı, ancak yine de hâlinde şikâyet etmek istemediği durumlarda kullandığı, son derece kültüre özgü ve kültürel arka planı güçlü bir ifadedir. İfadenin yüzeysel anlamı, edimsel işlevini yansıtmada konusunda açık değildir. Diğer bir deyişle, yabancı dil öğrencisinin sözcüksel ve yapısal özelliklerinden yola çıkarak kalıp sözün anlam ve işlevini tahmin etmesi neredeyse imkânsızdır. Giriş bölümünde belirtildiği üzere dildeki örtük kültürel göndermeleri anlama ve kullanma becerisine ileri seviye yetkinlikleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla ilgili kalıp sözün B1 seviyesi için uygunluğu tartışmalıdır. Aynı listedeki “Ne sen sor ne ben söyleyeyim” kalıbı ise kullanım konusunda birden fazla amaca hizmet eder. Bazı durumlarda kişinin yaşadığı sorun hakkında konuşmak istemediğini belirterek iletişimi sonlandırmak; bazı durumlarda ise muhatapta merak uyandırarak soru sormaya teşvik etmek gibi işlevlerde kullanılabilir. Ancak bu tür kültürel derinliğe sahip ve çok işlevli ifadelerin listeler hâlinde verilmesi, konuşurun hangi durumda hangi sinyali alması ve iletişime ne şekilde devam etmesi gerektiğini anlaması noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu kalıpların doğru yorumlanıp kullanılabilmesi için konuşurların statüsü, yakınlık derecesi ve ifadenin hangi durumda kullanıldığına dair ipuçlarının sunulduğu net bir bağlam içerisinde verilmeleri gerekmektedir.

II. Reddetme

Konuşurun, muhatapın talebini çeşitli sebeplerle yerine getiremeyeceğini bildirmek için kullanılabileceği kalıp sözler bu başlık altında değerlendirilmiştir

- Üzgünüm, istemiyorum / ne yazık ki olmaz / kusura bakmayın, mümkün değil / başka sefere belki:

A2 seviyesinde (s. 111) tespit edilen kalıp sözler, rica etme, teklif etme ve bunlara karşılık verme kazanımlarını hedefleyen 6. üniteye yer almaktadır. Seçilen kalıplar ünite içeriğine uygun olsa da herhangi bir bağlam içerisinde değil, ünite sonundaki “Günlük İfadeler” bölümünde listelenerek sunulmuştur. İşlevsel açıdan tamamı reddetme amacıyla kullanılan bu kalıpların her durumda birbirinin yerine kullanılması mümkün değildir.. Örneğin “Üzgünüm, istemiyorum” ifadesinin kullanımı, neyi reddettiğimize bağlı olarak “kaba” olarak algılanabilir. Ya da sosyal mesafe açısından herkese karşı aynı ret kalıbını kullanmamız mümkün değildir. Öte yandan “Ne yazık ki olmaz” doğrudan, “Kusura bakmayın, mümkün değil” daha kibar bir geri çevirme ifade eder. “Başka sefere belki” kalıbı ise tümünden bir reddetme ziyade kibarca istememe veya erteleme bildirir. Kurgulanan bağlamla anlam kazanan bu kalıpların, listeden seçilerek her ret durumuna uyarlanması iletişim sorunlarına sebep olabilir.

- Maalesef³:

B1 seviyesinde (s. 94) tespit edilen kalıp söz dinleme metni içerisinde yer almaktadır. A konuşuru B konuşurunu yemeğe davet etmekte; B konuşuru “keşke gelsem” diyerek istekli olduğunu ancak elinde olmayan sebeplerden ötürü gelemeyeceğini belirtmekte ve doğrudan “Hayır” demek yerine “Maalesef” kalıp sözüyle kibarca teklifi reddetmektedir. Sunulan bağlam, kalıp sözün anlamını ve işlevini yansıtmaya açısından başarılıdır.

- Ne yazık ki:

C1 seviyesinde (s. 68) tespit edilen kalıp söz dinleme metninde yer almaktadır. Metinde, aldığı internet hizmetinden memnun olmayan A konuşuru, konuyla ilgili şikâyetini avukat olan B konuşuruna iletir; ancak avukatın kendisine sunduğu çözüm önerisini makul bulmaz. Bunun üzerine avukat “Bu konuda yapabileceğiniz tek şey bu ne yazık ki.” diyerek yaşanan sıkıntıyla ilgili başka bir çözüm yolu olmadığını belirtir ve iletişimi sonlandırır.

Aynı seviyede yer alan başka bir dinleme metninde (s. 85) ise bir müşteri temsilcisi, müşteriye borcunu ödememesi durumunda karşılaşılabilecek yaptırımını bildirirken “Ne yazık ki yasal işlem başlatmak zorunda kalıyoruz.” diyerek bu olumsuz durumu yumuşatmaktadır. Son iki örnekte amaç bir teklifi ya da ricayı reddetmek değil, olumsuz durumların muhatapta yaratabileceği olası şiddetli bir tepkiyi başlamadan önlemektir. İlgili örnekler, C1 seviyesinde formel iletişim bağlamında olumsuz durumların çeşitli stratejiler yoluyla nasıl yönetilip bertaraf edilebileceğini göstermesi açısından önemlidir.

- İstemez:

B2 seviyesinde (s. 48) tespit edilen kalıp söz video metin içerisinde yer almaktadır. Metin kurgusunda Can, anneannesinin fotoğrafını izin almadan sosyal medya hesabında paylaşır. Anneanesi de bu duruma “Aman istemez” sözüyle tepki göstererek yaptığı paylaşımı itirazda bulunur. Ancak bu itiraz, “İstemiyorum, teşekkür ederim” minvalinde, sunulan teklifi geri çevirme eyleminden ziyade Can'ın ısrarına imkân vermeyecek ölçüde

³ İncelenen materyallerde, dilbilgisel açıdan bağlaç olarak sınıflandırılan maalesef ve ne yazık ki sözcüklerinin çeşitli kullanımlarına rastlanmıştır. Ancak çalışmanın kapsamı gereği, bu yapıların önleme ve reddetme amacıyla kullanıldığı örnekler incelemeye dâhil edilmmiştir.

kesin bir reddetme/sınır çizme, hatta “kestirip atma” amacıyla kullanılmıştır. Anneanneninin konuşmaya “Aman!” ünlemiyle başlaması ve vücut dilinin verdiği sinyaller bu konudaki kararlılığı kanıtlar niteliktedir. Bu veriler sayesinde kalıp sözün anlamı ve işlevi kolaylıkla tespit edilebilir. B2 düzeyi diyaloglarında, reddetme ediminin yalnızca “hayır” veya “istemiyorum” gibi doğrudan yapılarla değil; konuşma dilini yansıtan “Aman istemez!” gibi kalıp sözlerle sunulduğu tespit edilmiştir.

C1 seviyesindeki konuşma etkinliğinde (s. 59), “reddetme” edimi bağlamında doğrudan kalıp söze yer verilmemiş ancak satış temsilcisi rolündeki öğrenciden müşterinin talebini kibarca reddetmesi istenmiştir. Kitap, reddetme işlevli kalıp sözleri doğrudan sınamak yerine bunu bir canlandırma etkinliği içerisinde vermiştir. Bu anlamda öğrencinin yalnızca anlama değil, anlatma becerilerinin de işin içine katıldığı görülmektedir.

Tepkisel Dışa Vurum ve İtiraz

Bu bölümde kriz anında ya da sonrasında ortaya çıkan, muhataba ya da durumun kendisine yönelik sitem, kınama, öfke, şaşkınlık gibi farklı yoğunluktaki duygusal tepkileri ifade etmede kullanılan kalıp sözler ele alınmıştır. Bahsedilen duygusal tepkilerin dışa vurumu; krizin şiddeti, muhatapla konuşur arasındaki sosyal mesafe gibi kıstaslara bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu sebeple ilgili başlık altında ele alınan kalıp sözler, işlevlerinden yola çıkılarak çeşitli kategoriler altında incelenmiştir.

I. Sitem ve hayal kırıklığı

Çalışmaya konu olan ders kitaplarında yer alan tepki kategorilerinden birini sitem ifadeleri oluşturmaktadır. Sitem “bir kimseye, yaptığı bir hareketin veya söylediği sözün; üzüntü, alınganlık, kırgınlık vb. duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtmektir (Yeşilyurt, 2016, s. 42)”. Bu ifadeler, muhatapın gerçekleştirdiği istenmeyen davranış karşısında, konuşurun yaşadığı hayal kırıklığını ve bahsedilen davranışı onaylamadığını bildirmede kullanılmaktadır. Sitem ifadeleri; nezaket sınırlarını aşmadan, doğrudan çatışmaya girmeden, bahsedilen durumla ilgili rahatsızlığı muhataba bildirmek amacıyla kullanılan öncelikli ifadeler olması sebebiyle bu kategori altında değerlendirilmiştir.

- Aşk olsun:

Bayraktar’a (2019, s. 117) göre bu kalıp; söylenenlerin doğruluğuna itiraz ederken aynı zamanda kırgınlık ve sitem duygularını da dışa vuran, samimiyet gerektiren durumlarda kullanılan içten bir itiraz biçimidir. Kullanımı açısından salt sözcük anlamından yola çıkmanın mümkün olmadığı, işlevin anlamı gölgelediği kalıp sözlerdendir. İlgili ifade ilk olarak B2 seviyesinde “Günlük İfadeler” (s. 91) kısmında “Kınama” başlığı altına sıralanan kalıplar arasında yer almış; ancak kullanımı bağlam içerisinde örneklendirilmemiştir. Kalıp söz ayrıca C1 seviyesinde (s. 29) aşk, sevgi ve duygularla ilgili söz varlığını içeren ünitenin başlığı olarak da kullanılmıştır. Her iki seviyede de ifadenin sitem işlevinin herhangi bir bağlamda örneklendirilmediği, özellikle C1 seviyesinde bünyesindeki “aşk” sözcüğünden yola çıkılarak sözcüksel düzeyde ele alınarak kullanıldığı görülmektedir. Kalıp sözün seçiminde tematik uygunluk gözetilmiş olsa da bu tür bir sunumun, öğrencinin ilgili kalıbı doğru şekilde anlamlandırıp kullanabilmesi noktasında yarar sağlamayacağı açıktır.

- Sağ ol:

İlgili kalıp söz, C1 seviyesindeki (s. 92) bir video metinde tespit edilmiştir. Metinde Şeyma karakteri, masrafları kısmak adına dışarıdan yemek yemeyi yasaklamakta; eşi Ahmet’in bu duruma isyanı üzerine ise küçük bir taviz vererek “Ayda bir kez dışarıdan yemek söyleme hakkımız olsun.” ifadeleriyle onu yatıştırmaya çalışmaktadır. Ahmet bu duruma “Çok sağ ol! Valla, senin yaptığın bu güzelliği kimse yapmaz.” ifadeleriyle tepki vermektedir. Konuşmanın akışına bakıldığında, birinin kendisine yapılan sınırlamaya karşı şükran

duyması beklenemez. Yani “sağ ol” ifadesinin burada sıradan bir teşekkür bildirmediği açıktır. Bunu hem konuşmanın akışından hem de Ahmet’in jest, mimik ve ses tonundan anlamak mümkündür. Görsel ve işitsel verilerden de anlaşılacağı üzere Ahmet, sunulan bu sınırlı haktan memnun kalmamış ve sitemini ironik bir kullanımla dile getirmiştir.

İlgili sette yer almayan ancak Türkçede sitem bildiren “aşk olsun, alacağın olsun, sağ ol, helal olsun, sen de mi, hangi dağda kurt öldü” gibi ifadeler; gerçek anlamlarından uzaklaşmış, çok işlevli ve kültürel kodlar taşıyan kalıplardır. Bu özellikleri sebebiyle, bağlamdan bağımsız öğretimleri oldukça zordur. Nitekim literatürdeki araştırmalar da bu tür ifadelerin ders kitaplarında yeterince yer almadığını ve ediniminde beklenen başarının elde edilemediğini göstermektedir. Arslan’ın (2017) çalışması bu verileri desteklemektedir. Çalışma sonucunda, yabancı uyruklu öğrencilerin anlamlandırmakta en çok zorlandıkları ve en az doğru yanıtladıkları duygu ifadesinin “sitem” olduğu ortaya konmuştur.

II. Uyarı ve kınama

Sitem ifadelerinin yetersiz kaldığı ya da daha ciddi bir kuralın ihlali durumunda başvurulacak tepkilerdir. Sitem ifadelerine benzer şekilde konuşur istenmeyen duruma itiraz eder. Ancak burada yalnızca hayal kırıklığı değil, olumsuz davranışı yargılama ve duruma daha sert bir itiraz söz konusudur. Çatışma yaratma potansiyeli daha yüksek olan kınama ve uyarı ifadeleri, krizin şiddetlendiği bir aşama olarak bu kategoriye dâhil edilmiştir.

• Sakın:

C1 seviyesi dinleme metninde (s. 44) tespit edilen kalıp söz, A konuşuru tarafından sahip olduğu bir bilgiyi, diyalogda adı geçen kişilerle paylaşmaması için B konuşurunu uyarmak amacıyla kullanılır. Uyarının dikkate alınmaması durumunda, yaşanacak sorun, takip eden cümlelerde “Bana çok kızarlar.” ifadesiyle vurgulanır. Kalıp sözün, bir sorunu önleme amacıyla kullanılan bir uyarı ifadesi olduğu bağlamdan net olarak anlaşılmaktadır.

• Öyle denir mi hiç:

B2 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, video metninde (s. 48) yer almaktadır. İlgili metinde torun rolündeki Can, anneannesinin sitemlerine “Aman anneanne! Gelmesek daha mı iyi?” diyerek kaba bir ifadeyle karşılık verir. Diğer torun Serkan duruma müdahale eder ve “Öyle denir mi hiç?” diyerek haddini aşmaması için Can’ı uyarır ve sonrasında ortamı yumuşatır. Bu ifade yapısal olarak bir soru cümlesi gibi görünse de doğrudan bir soru değildir. Yani Serkan böyle söylemenin doğru olup olmadığını merak etmekten ziyade, Can’ın davranışının yanlış olduğunu ifade etmekte ve saygı sınırını aştığı için onu uyarmaktadır. İlgili diyalogda Serkan ve Can kuzendir, yani aralarında statü açısından fark yoktur. Dolayısıyla Serkan, Can’ı doğrudan uyarmış ve davranışı kınamıştır. Öte yandan anneanne yaşlı olması sebebiyle ona saygı gösterilmesi beklenir. İlgili metinde “büyüklerle saygı” kaidesi vurgulanarak Türk kültüründe önemli yer tutan değerlerden biri de yansıtılmıştır.

Uyarı bağlamında “tövbe de, tövbe estağfurullah, ağzını hayra aç, ağzından yel alsın” gibi sözün olumsuz durumun engelleyebilme potansiyeline vurgu yapan kalıplar ile “benden söylemesi, benden günah gitti, demedi deme” gibi durumun yaratacağı olumsuzlukların sorumluluğunu muhataba devreden kalıp sözlerle ilgili seride rastlanmamıştır.

• Çok ayıp:

Kalıp söz, A2 seviyesi okuma etkinliğindeki (s. 70) fıkra da geçmektedir. Metinde, komşusu Nasreddin Hoca’dan eşeğini ödünç ister; Hoca ise eşeği vermemek için bahane uydurur. Hoca’nın doğru söylemediğinin farkında olan komşu, söylenenlere ikna olmaz. Bunun üzerine Hoca “Çok ayıp” kalıbıyla komşusunu kınar. Metinde bu konuşma “Nasreddin Hoca komşusuna kızmış ve ayıp, çok ayıp! Benim sözüme inanmıyorsun...” biçiminde aktarılır.

Nasreddin Hoca, Türk kültüründe yalnızca mizah yeteneği gelişmiş sıradan biri değil, aynı zamanda yaşı ve Hoca unvanı sebebiyle sözüne güvenilmesi beklenen bir bilge kişidir. Komşusu ise toplumsal statü açısından Hoca'yla aynı konumda değildir. Bu durum, Hoca'nın komşusunu doğrudan "Ayıp" sözüyle kınayabilmesine olanak sağlamıştır. Diğer bir deyişle aralarındaki statü farkı "sana yakıştıramadım, bunu senden beklemezdim" gibi sitem ifadeleri yerine daha yargılayıcı ve sert bir ifade kullanılabilesine imkân vermiştir.

Metinde kalıp sözün, konuşurun duygusunu açıkça yansıtan bir fiille (söz eylemle) (kız-) birlikte verilmesi, bu ifadenin hangi bağlamda kullanılacağı konusunda gerekli ipucunu sunmaktadır. Sonuç olarak ilgili okuma etkinliği, hem kalıp sözün anlamı ve kullanımını açıklamada hem de Türk kültürüne özgü unsurları yansıtmada oldukça başarılıdır.

Uyarı ve kınama kategorisindeki örnekler incelendiğinde nezaket kalıplarının yanı sıra toplumsal kuralların ihlaline karşı gösterilen tepkilere de yer verildiği görülür. Ancak bu ifadelerin sınırlı kaldığı; serinin diğer seviyelerinde, dil kullanıcısının nezaket, toplumsal statü ve bağlam gibi değişkenleri göz önünde bulundurarak kullanabileceği kınama ve sitem içeren kalıpların yeterince örneklendirilmediği tespit edilmiştir. B2 seviyesinde "Günlük İfadeler" (s. 91) bölümündeki "Kınama" başlığı altında "yazıklar olsun, hayatımda böyle rezillik görmedim, aşk olsun, bu kadar da olmaz, ayıp oluyor ama, size hiç yakışıyor mu, bunu sizden hiç beklemezdim" gibi ifadeler alt alta sıralanmış; kullanım alanı ve duygu yoğunluğu farklı olan kalıp sözlerin tamamı ilgili başlık altında aynı kategoride birleştirilmiştir. Örneğin, doğrudan kınama için kullanılan ve daha şiddetli tepki içeren "yazıklar olsun" ile sitem bildiren "aşk olsun" ifadelerinin kullanım değeri farklıdır. Yine "bu kadar da olmaz, bunu sizden hiç beklemezdim" ifadeleri, bağlama göre kınama yanında şaşkınlık da bildirir. B2 seviyesindeki kullanıcının bu kalıp sözleri bağlamlarına, sosyal mesafe kurallarına ve duygu şiddetlerine göre ayırt edememesi, çeşitli iletişim sorunları yaşamasına neden olabilir. Bu nedenle çatışma yaratma riski yüksek bu tür kalıpların bağlam içinde öğretilmesi büyük önem taşımaktadır.

B2 seviyesinin 4. ünitesinde "Pardon, bir yanlışlık oldu" (s. 77) veya "Hayatta olmama rağmen resmen ölüyüm" (s. 82) gibi çeşitli kriz durumları içeren okuma metinleri kurgulanmış; aynı ünitenin sonuna bu durumlarda kullanılabilecek kalıp sözler sıralanmış ancak bu ikisini birleştirilememiştir. Listedeki kalıp sözlerin metinlerin içine entegre edilmesi; şikâyet, kınama, çaresizlik, sitem gibi durumlarda kullanılabilecek kalıpların sunumu açısından daha yararlı olabilirdi. 4. üniteye yer verilen "Pardon, bir yanlışlık oldu" adlı metin, suçsuz yere hapis yatan insanlarla ilgili bölümler içermektedir. Bir şekilde haksızlığa uğrayan insanların bu durum karşısında sitem, çaresizlik, isyan içeren sözler kullanması beklenir. İlgili metne "Allah'a havale ediyorum, hakkımı helal etmiyorum, yazıklar olsun, Allah kahretsin" gibi kalıplar dâhil edilebilirdi. Alternatif olarak "Bu durumda siz olsanız neler söylersiniz? Böyle bir durumu deneyimlemiş biriyle karşılaşırsanız ona neler söylersiniz?" gibi sorularla öğrencileri kalıp sözleri kullanmaya yönlendiren etkinliklere yer verilebilirdi. Metinler içerisinde "haksızlık" gibi yüksek kriz barındıran bağlamlar sunulmasına rağmen, durumun gerektirdiği duygusal ve tepkisel kalıplara yer verilmemiş; olaylar "tutuklandı, hapis yattı" gibi bilgi verme odaklı cümlelerle aktarılmıştır.

İlgili okuma etkinliklerinde eksikliklere karşın B1 ders kitabının 4. ünitesinde yer alan etkinlikte (s. 81) öğrenciden bir suç haberi yazması istenmiş ve insanların bu habere vereceği tepkiler üzerinden öğrenci, kriz durumlarında kullanılabilecek kalıp sözler oluşturmaya yönlendirilmiştir.

C1 seviyesindeki bir dinleme metninde (s. 58) ise konuşurlar farklı konulardaki şikâyet ve mağduriyetlerini dile getirmektedir. Metinde B2 seviyesinde "kınama" başlığı altında sıralanan kalıp sözlerin kullanımı için uygun bağlamlar sunulmasına rağmen ilgili materyalde bu fırsatın değerlendirilemediği görülmektedir. Böylesi bir krizle karşı karşıya kalan ana dil konuşurunun kullanabileceği "böyle rezillik görmedim, paramla rezil oldum"

gibi kalıp sözler ilgili etkinliğe dahil edilebilir ve öğrencinin anadili konuşurunun durum karşısındaki doğal tepkilerini fark edebilmesine katkı sağlanabilirdi.

III. Şaşkınlık ve kabullenememe

- Allah Allah:

Dini referansından uzaklaşarak bağlama göre farklı işlevlerde kullanılan bir kalıptır. A2 seviyesi video metni içerisinde (s. 110) tespit edilen kalıp söz, beklenti dışı bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Metinde A konuşuru B konuşuruna bazı yolcuların uçağa biber spreyi ile binmeye çalıştıklarını anlatmakta; B konuşuru ise bu durumu mantığına oturtamayıp şaşkınlığını “Allah Allah” ifadesiyle dile getirmektedir. B konuşurunun ilgili durumu yadırgadığı metnin devamındaki “garipmiş doğrusu” ifadesinden anlaşılmaktadır. Yalnızca kelime anlamından yola çıkılarak anlamlandırılması mümkün olmayan bu ifadenin kullanımdaki işlevi, bağlam sayesinde belirgin hâle gelmiştir.

- İnanmıyorum:

Kalıp söz B1 seviyesi dinleme metninde (s. 94) tespit edilmiştir. İlgili diyalogda A konuşuru bulaşıkların çok biriktiğini görünce bu duruma “inanmıyorum” kalıbıyla tepki verir. Konuşurun ses tonundan bu duruma şaşırdığı ve sonrasında “keşke bulaşık makinemiz olsa” ifadesinden de durumla ilgili bıkkınlık hissettiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda konuşur “inanmıyorum” ifadesini sözlük anlamıyla kullanmaz, yani inanmadığı şey gördüğü manzara değildir. Bu ifadeyi can sıkıcı bir durum karşısında anlık bir duygusal tepki olarak kullanmış; bu yolla şaşkınlık ve bıkkınlığını ifade etmiştir. Metnin bağlamı kalıp sözün hangi işlevde kullanıldığını başarılı bir şekilde yansıtmıştır.

- Olacak iş değil:

C1 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, bir hikâyeden alıntılanan okuma metninde (s. 9) yer almaktadır. Anlatıcı, önceki tecrübelerinden farklı olarak uyanır uyanmaz aklına saati sorgulamak gelmediğini fark eder. Bu durum karşısındaki şaşkınlığını “olacak iş değil” sözüyle ifade eder. “İnanılmayacak bir şey oldu.” öncül cümlesi, kalıp sözün hangi durumda kullanılacağına dair ipucu sağlamaktadır.

B2 seviyesindeki okuma metninde (s. 118) DNA’yla ilgili şaşırtıcı bilgiler sunulmuş, C1 seviyesindeki bir dinleme metninde (s. 81) ise cimri insanların sıra dışı tasarruf uygulamaları hakkında bilgi verilmiştir. İki metin de öğrencilerin şaşkınlık ve yadırgama bildiren kalıpları kullanmaları için uygun bağlamlara sahiptir. Metinlerin etkinlik bölümünde bu tür durumlar karşısında verilebilecek tepkiler sorulabilir ya da verilen çeşitli kalıp sözler arasından (örn. yok artık, daha neler, bir yaşına daha girdim, bu kadar da olmaz) duruma uygun olanların seçilmesi istenebilirdi. Metinlerin etkinlik bölümlerinde bu fırsatın yeterince değerlendirilmediği görülmektedir.

IV. Öfke ve isyan

Engellenme, kırılma, istenilenin elde edilememesi veya tahrik edilme (Yeşilyurt, 2016, s. 38) gibi etkiler sonucu ortaya çıkan bu duygu, “bedduada bulunma, uyarma, azarlama, tehdit etme, hakaret etme ve kovma” (Bayraktar, 2019, s. 100) gibi farklı yoğunluktaki tepkilere sebep olabilir. Bu bölümde, öfke duygusuyla birlikte krizin iyice tırmandığı, nezaket stratejilerinin bir kenara bırakıldığı, doğrudan çatışmaya yönelik olan ve mevcut durumu tümüyle reddetmeyi amaçlayan duygu şiddeti yüksek kalıp sözler incelenmiştir.

- Sana ne:

İletişim sırasında çoğunlukla kişisel sınırları korumak, zaman zaman iletişimi tamamen sonlandırmak için kullanılan; anadili kullanıcıları tarafından sert ve kaba olarak nitelendirilen bir ifadedir. C1 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, bir hikâyeden alıntılanan

okuma metninde (s. 9) yer almaktadır. Metinde, anlatıcının iç konuşması sunulmuştur. Metin kurgusunda bir doktor tarafından, hastasının (anlatıcının) yersiz zaman takıntısını engellemek amacıyla söylediği “Sana ne be kardeşim!” cümlesinde yer almaktadır. Doktor bu sözle, zaman mefhumunun hastayı ilgilendirmedini sert bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca kalıp ifadede hemen önce yer alan “Zamanı unut, alakadar olma.” ve “Saat kaçsa kaç.” cümleleri, kalıp sözün anlamının ve işlevinin tahmin edilmesine yardımcı ipuçlarıdır.

- Lanet olsun:

C1 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, aşk mektubu parçalarından oluşan okuma metninde (s. 37) yer almaktadır. Şiddetli üzüntü ve öfke durumunda başvuru, kaba ve çatışmaya zemin hazırlayabilecek nitelikte bir kalıptır. İlgili metinde, mektup sahibinin eşinden ayrılmasının verdiği yoğun üzüntü sonucunda duruma isyanını ifade etmek için kullanılmıştır. Yabancı dil öğretimi alanındaki ders kitaplarında argo, kaba dil kullanımından kaçınılsa da öğrencinin günlük hayatta bu tür ifadelerle karşılaşmaması mümkün değildir. İlgili örnek, ileri seviyedeki öğrencinin kriz durumunda yoğun duyguların nasıl dışa vurulduğunu anlaması açısından önemlidir. Ayrıca ilgili kalıp söz bir kişiye değil, yaşanan duruma karşı söylenmiştir. Bu durum, olası bir çatışma ve iletişim kazası riskini en aza indirerek ifadenin ders kitabında kullanımını uygun hâle getirmiştir.

- Böyle hayat mı olur:

C1 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, ilgili kitabın video metinleri (s. 92) içerisinde yer almaktadır. “Hayat” sözcüğü yerine başka sözcükler getirilerek oluşturulan formları da (Böyle ____ mı olur?) mevcuttur. Eşi Şeyma'nın hazırladığı bütçe planını beğenmeyen Ahmet, “Böyle hayat mı olur” kalıbıyla duruma karşı isyanını ve itirazını dile getirmektedir. Ahmet'in aslında burada merak ettiği şey böyle yaşanıp yaşanmayacağı değildir. Ahmet, bu planın fazlaca abartılı olduğu ve buna uymanın mümkün olmadığını belirtmek amacıyla ilgili kalıp sözü kullanır. Konuşurun vücut dili ve ses tonu da itiraz noktasında kalıp sözün işlevinin anlaşılmasına yardımcı ipuçlarıdır.

Yüksek öfke ve çatışma riski taşıyan kalıp sözlerin ilgili serinin C1 seviyesinde yer aldığı görülmektedir. Bu tür ifadelerin, öğrencinin günlük dildeki deyim ve kalıp sözlere hâkim olduğu, toplumdilbilimsel ve sosyokültürel yetkinlik bağlamında belirli bir aşama kaydettiği ileri seviyede yer alması isabetli bir tercihtir. Ancak bu tür ifadeler için çeşitli ve yeterli örnek sunulmadığı tespit edilmiştir. Örneğin; hafif uyarının yetersiz kaldığı, kişisel sınırların ihlal edildiği ve öfkenin yükseldiği durumlarda başvuru “sen kimsin, kendine gel, haddini bil, ayağını denk al” gibi tehdit boyutuna ulaşan sert kalıp sözlere seride yer verilmemiştir. Ders kitaplarında, doğru model oluşturmayacağı kaygısıyla kaba dil kullanımından kaçınılması anlaşılabilir bir yaklaşımdır. Fakat yabancı dil öğrencisinin hedef dilin kullanıldığı doğal ortamlarda bu tür ifadelerle karşılaşması kaçınılmazdır.

Şiddetli öfke ve kriz durumunda başvuru tepkilerden biri de beddualardır. Türk kültüründeki beddualar üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; olumsuz duyguları ifade etmede oldukça zengin bir imge dünyasından yararlandığı ve hem çeşitlilik hem de nicelik bakımından son derece özgün ifadeler üretildiği görülmektedir. Ancak incelenen seride bu tür ifadeler neredeyse hiç yer verilmediği görülür. Ağır hakaret barındıran içeriklerin ders materyallerine dâhil edilmesi elbette beklenemez; fakat bir noktada hedef kültürün idealize edilmemiş gerçekçi manzarası da sunulmalıdır. Bu noktada çatışma riski yüksek kalıpların kullanılmasından ziyade, doğru şekilde anlaşılması hedeflenebilir. Öğrencilere bu ifadelerin dilde kaba olarak değerlendirilen kullanımlar olduğu belirtilerek daha yaygın kullanıma sahip, duygusal şiddeti daha hafif kalıp sözlere (örn. Allah kahretsin, Allah'ından bulsun) yer verilmesi daha yerinde bir yaklaşım olabilir.

Onarma Stratejileri

Bu bölümde kriz sonrası bozulan iletişim dengesini yeniden kurma, muhatabı yatıştırma ve üzüntüsüne empatiyle yaklaşma, özeleştirme yoluyla pişmanlık bildirme gibi onarıcı işlevler üstlenen kalıp sözler incelenmiştir.

I. Teskin ve teselli

Yaşanan bir kriz sonrasında kişi öncelikle çözüm yolu arar. Durumu değiştirmenin mümkün olmadığını fark ettiği ve çaresiz kaldığı durumlarda, kendi kendini teskin ederek durumu kabullenme yolunu seçebilir. Bu sebeple “çaresizlik ve kabullenme” bildiren kalıp sözler, bu kategoriye dâhil edilmiştir.

Olumsuz durum, her zaman yalnızca krizi doğrudan yaşayan kişiyi etkilemez; çoğunlukla duruma şahit olan ya da bir şekilde krizi yaşayanla temas hâlinde olan kişiler de süreçte dâhil olur. Toplumsal normlar ve nezaket kuralları gereği bu kişilerin sıkıntıya ortak olması, karşı tarafı rahatlatmak için birtakım davranışlarda bulunması ve belli sözleri sarfetmesi beklenir. Bu noktada dil kullanıcıları teselli ve teskin kalıplarına başvururlar.

- Merak etmeyin:

Muhatabın herhangi bir konudaki endişesini giderme noktasında yaygın olarak başvuru teskin kalıplarından biridir. İncelenen serinin A2 (s. 101) ve C1 (s. 52, 70, 92) seviyelerinde farklı metinler içerisinde tespit edilmiştir. A2 seviyesindeki dinleme metninde A konuşuru bir etkinliğe yetişmeye çalışmakta ve geç kalmış olmaktan endişe etmektedir. B konuşuru “merak etmeyin” ifadesiyle muhatabını sakinleştirmeye çalışmakta ve “tam zamanında geldiniz” diyerek ilgili endişeyi ortadan kaldırmaktadır. Benzer şekilde, C1 seviyesindeki diğer örneklerde de (s. 70 ve 92) ifadenin aynı işlevle kullanıldığı görülmektedir.

İncelenen metinlerde ilgili kalıp sözün her zaman onarma işleviyle kullanılmadığı da tespit edilmiştir. C1 seviyesinde (s. 52) yer alan bir okuma metni kurgusunda; bir baba hasta olan çocuğunu acil servise götürür. Hastanede çocukla kimse ilgilenmez, doktor da bir süre gecikir. Görev yerine dönen doktor, kendisine tepki gösteren babaya “Merak etmeyin oğlunuz ölmez.” diyerek onun yaşadığı paniği küçümser. Bu nezaketsiz tavır üzerine baba, bir dilekçe yazarak şikâyetçi olur. İlgili kalıp bu örnekte teskin etme amacıyla değil, küçümseme ve alay etme işleviyle kullanılmış ve mevcut krizin daha da tırmanmasına sebep olmuştur. Bu tür bir kullanım, kalıp sözlerin farklı durum ve bağlamlarda farklı işlevler kazanabildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

- İşler olacağına varır:

A2 seviyesinde tespit edilen kalıp söz ilgili kitabın video metinlerinde (s. 74) yer almaktadır. Metinde A konuşuru, iş başvurusu sonucuyla ilgili kaygılarını dile getirmekte; anne rolündeki B konuşuru “...hadi artık endişelenme. İşler olacağına varır.” diyerek A konuşurunu teskin etmekte ve konuyu kapatmaktadır. Türk kültüründe olumsuz durumlar ya da belirsizliklerle başa çıkma sürecinde bireylerin, Bayraktar’ın ifadesiyle (2019, s. 97) kaderci bir anlayışla hareket etme ve durumu ilahi takdire bırakma eğiliminde oldukları bilinir. Olumlu ya da olumsuz her türlü durumun sebebi olan kader inancı, bireye yaşanan olumsuzlukları bir sebebe bağlayarak bir tür rahatlatma ve kabullenme imkânı sunar. İlgili örnekte de benzer şekilde “kısmetse olur” anlayışından kaynaklanan bu kalıp sözle, kaygıyı dindirmek hedeflenmekte ve ardından konu değiştirilmektedir. Bu bağlamda A konuşurunun endişelenmesine gerek yoktur çünkü kültürel kabule göre sonuç, kişi tarafından değiştirilemeyecektir. Kalıp sözün video metinle sunumu, konuşurun kaygısından ve annesinin teskin amacıyla söylediği sözün işlevinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

- Her şerde bir hayır vardır:

B1 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, dinleme metninde (s. 102) yer almaktadır. Daha önce belirtildiği üzere Türk kültüründe bireyler, yaşadığı sıkıntılı durumu bir mantığa oturtmak ve bu yolla bir nevi rahatlama sağlamak amacıyla çoğu zaman kaderci bir bakış açısı benimseme eğilimindedir. Bu kültürel kabule göre, birey karşılaştığı sorunları bir felaket olarak görmez; yaşananların ardında kendisinin anlayamadığı iyi bir sebebin olduğu inancıyla kendisini ya da muhatabını teselli eder. İlgili metinde de konuşurun, yaşadığı pek çok talihsizliğe rağmen hiç beklemediği bir şekilde istediği işe girdiği anlatılmaktadır. Bu bağlamda kalıp sözün anlamı ve işlevi, metin içinde başarılı bir şekilde örneklendirilmiştir.

- Olmuşla ölmüşe çare bulunmazmış:

C1 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, ilgili kitabın video metinlerinde (s. 70) yer almaktadır. Bir soygun hikâyesinin mağduru olan taksici, “Emekli olsam bunlar başıma gelmezdi.” diyerek avukata dert yanar ve pişmanlığını dile getirir. Bunun üzerine avukat, ilgili kalıp sözü kullanarak taksicinin pişmanlığa saplanıp kalmasını önler, onu sakinleştirir ve çözüme odaklanmayı önerir. Böylece, sözün geçmişe yönelik bir şeyi geri döndürmek mümkün olmadığı için bu konuda endişe etmemek ve âna odaklanmak gerektiğini vurgulayan bir kalıp olduğunu bağlamdan çıkarmak mümkün hâle gelir. Diyalogun ilerleyen kısımlarında avukatın kalıp sözle vermek istediği mesajı alan taksici de yakınmanın bir faydası olmadığını anlayarak “Eh ne yapalım, başa gelen çekilecek” biçiminde, kaderine razı olduğunu belirten başka bir kalıpla karşılık vererek durumu kabullenir. Bu bağlamda metin, duruma uygun kalıpların birbirleriyle ilişkili ve yerinde kullanımını doğal ve işlevsel bir biçimde yansıtmıştır. Ayrıca videonun ardından kalıp sözün anlamını sorgulayan çoktan seçmeli bir soruyla konu pekiştirilmiştir.

- Rahatla biraz / sıkma canını / kafana takma/ dünyanın sonu gelmedi ya / canın sağ olsun / ne var bunda / haline şükret / en büyük derdin bu olsun / telaşlanma / betterin beteri var:

B1 seviyesinin tavsiyelerde bulunma becerisini geliştirmeyi hedefleyen 3. ünitesinde (s. 64) yer alan kalıp sözler, tematik olarak ünite içeriğiyle uyumludur. İlgili ifadeler, “Günlük İfadeler” bölümünde “Rahatlatma” başlığı listelenmiş, bir bağlam içerisinde sunulmamıştır. Bu ifadeler, iletişimde teskin etme işlevi taşısa da kullanım açısından hepsi aynı bağlama uygun değildir. Örneğin; uzun süre üniversite sınavına çalışan ancak sınavı iyi geçmeyen bir öğrenciye “canın sağ olsun” demek, öğrencinin stresini hafifletme ve onu sakinleştirme açısından kullanışlı olabilir. Aynı durumda “En büyük derdin bu olsun”, “dünyanın sonu gelmedi ya”, “haline şükret” gibi ifadelerin kullanılması, muhatabın sıkıntısının önemsiz görüldüğü anlamını taşıyabilir. Hatta bu tür ifadeler kaba bulunarak yeni bir tartışmaya zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla bu tarz ifadelerin, ancak telafisi mümkün olan, çok daha kolay atlatılabilecek kriz durumlarında kullanılması daha uygun olacaktır. İşlevsel olarak teskin etmede kullanılan bu yapıların bağlamsız listeler hâlinde sunulması, uygun olmayan durumlarda kullanılması hâlinde başarılı iletişim kurmanın önünde engel oluşturacaktır.

- Şimdi ne yapacağım:

Konuşurun olumsuz durum karşısında yaşadığı çaresizliği dışa vuran kalıp söz, B1 seviyesi dinleme ve video metinlerinde (s. 22, 98 ve 102) tespit edilmiştir.

İlgili kitabın 98. sayfasında yer alan dinleme metnindeki monologda, konuşur; araştırmadan aldığı ikinci el aracın sürekli arızalanmasıyla düştüğü çıkmazı “şimdi ne yapacağım” ifadesiyle dile getirir. Yapısal olarak tam bir kalıplaşma özelliği göstermese de kriz anında başvuru olan bu ifade, gerçek bir soru değil; çaresizliğin dışa vurulduğu, çoğu zaman muhataptan çözümden ziyade teselli ya da empati beklendiği retorik bir sorudur. Metin bir monolog olduğu ve bu ifadeyle sonlandığı için bu ifadeye nasıl karşılık verildiğini

gözlemleyemiyoruz. Ancak olay bir diyalog bağlamında kurgulansaydı, muhatabın “sıkma canını”, “her şey olacağına varır” vb. teskin edici ifadelerle karşılık vermesi beklenebilirdi.

102. sayfada yer alan dinleme metninde; art arda yaşadığı talihsizlikler sebebiyle iş mülakatına yetişemeyen konuşur, durum karşısındaki sıkıntı ve çaresizliğini “Ben şimdi ne yapacağım?” ifadesiyle dile getirir. Ancak yaşanan tüm bu aksilikler, bir tesadüf sonucu işe girmesine zemin hazırlar. Konuşur, yaşadığı durumu “Her şerde bir hayır vardır” kalıp sözüyle özetler. Bu monolog, kriz anında çaresizlik bildiren bir kalıp ile sonrasında durumu kabullenme amacıyla kullanılan bir kalıp sözün aynı bağlam içerisinde birbirini destekler nitelikte nasıl kullanılabileceğini göstermesi açısından oldukça işlevseldir.

II. Üzüntü paylaşımı ve empati

- Geçmiş olsun:

Türk kültüründe, hasta olan kişiye ve onun yakınlarına veya üzüntü ya da strese sebep olan bir durumu atlatan kişiye söylenen kalıp sözlerden biridir. İlk olarak A2 seviyesi ders kitabında bir boşluk doldurma etkinliği (s. 10) içerisinde kullanılmıştır. Etkinlikte “hasta bir kişiyi ziyaret ediyorsunuz.” cümlesi verilmiş ve duruma uygun kalıp sözün boşluğa yazılması istenerek doğrudan öğretimi sağlanmıştır. Kalıp söz hastanede hasta ziyareti gerçekleştiren kişilerin yer aldığı, duruma uygun bir görselle birlikte sunulmuştur.

İfadenin bir diğer kullanımı A2 seviyesindeki bir video metninde (s. 74) tespit edilmiştir. Bu metinde A konuşuru bir yakınının başına gelen talihsiz bir olayı aktarmakta; diyalogun sonunda ise B konuşuru A konuşuruna “Geçmiş olsun” dileğinde bulunmaktadır. İlgili kalıp sözün aynı seviye içerisinde hem sağlık bağlamında hem de sıkıntı yaratan farklı sosyal olaylarla bağlantılı olarak kullanılması, aynı ifadenin farklı bağlamsal kullanımlarının örneklendirilmesi açısından önemlidir.

İlgili metnin kurgusunda; B konuşuru, A konuşurunun sözlerinden ve tavrından kötü bir haber alacağını sezerek öncelikle “Hayırdır?” kalıp sözüyle konuya dâhil olur. Diyalogun devamında, duydukları karşısındaki şaşkınlığını ve üzüntüsünü “Hay Allah” kalıp sözüyle; muhatabının üzüntüsüne ortak olduğunu ise doğrudan “Çok üzüldüm.” ifadesiyle dile getirir. Yaşanan bu sıkıntının tekrarlanmaması ve hızla atlatılması için “Geçmiş olsun” dileğiyle konuşmayı sonlandırır. Bir krizin farklı aşamalarında kullanılan kalıp sözlerin doğal bir akış içinde arka arkaya kullanılması, metnin iletişimsel açıdan son derece başarılı bir şekilde yapılandırıldığını göstermektedir. Ancak serinin sonraki seviyelerindeki metinlerde doğrudan “geçmiş olsun” kalıbına, hastalık durumunda onun yerine kullanılabilecek “Allah şifa versin” ve bir sıkıntının atlatılması durumunda kullanılabilecek “verilmiş sadakanız varmış, ucuz atlatmışsın” gibi kalıp sözlerle rastlanmamıştır.

“Geçmiş olsun” ifadesi Türkçede ayrıca geç kalınmış durumlar ve telafisi mümkün olmayan hatalar karşısında ironi işleviyle de kullanılmaktadır. Ancak herhangi bir seviyede ifadenin bu tür kullanımına rastlanmamış; ilgili seviyede temel anlamıyla, yani doğrudan bir üzüntü paylaşımı ve empati bildirme işleviyle yer aldığı tespit edilmiştir.

- Başın sağ olsun:

Kalıp söz, B2 seviyesindeki boşluk doldurma sorusunda (s. 51) tespit edilmiştir. Ancak bu soruda ölçülmek istenen doğrudan kalıp sözün anlamı veya işlevi değil, ilgili gramer konusunun anlaşılıp anlaşılmadığıdır. Konuşur cümleye “Başın sağ olsun.” diyerek başlamış ve kayıp durumundan yeni haberdar olduğunu iletmıştır. İlgili kalıp sözün vefat durumunda kullanılması gerektiği bilgisi doğrudan verilmemiş; yaratılan mikro bağlam sayesinde örtük olarak kavratılmaya çalışılmıştır. Türkçede taziye durumunda yaygın olarak kullanılan, dinî ve kültürel içeriğin ağır bastığı “Allah sabır versin, mekânı cennet olsun, toprağı bol olsun, nur içinde yatsın” gibi kalıp sözlerle, ilgili serinin herhangi bir seviyesinde rastlanmamıştır.

- Hay Allah:

A2 seviyesinde tespit edilen kalıp söz, bir video metninde (s. 74) yer almaktadır. Metindeki diyalogda A konuşuru bir yakınının başına gelen talihsiz olayı B konuşuruna aktarmakta; B konuşuru durum karşısındaki şaşkınlık ve üzüntüsünü ilgili “Hay Allah” kalıbıyla dile getirmektedir. Yapısal açıdan dini bir içerik taşıyan bu ifadenin, kullanım noktasında dini referansından sıyrılarak üzüntü ve empati bildirme işlevi kazandığı görülmektedir. İfadenin salt sözcük çevirisi, kullanım değerini tam olarak yansıtamayacağı için bağlam içerisinde öğretilmesi önemlidir. Kalıp sözün video metniyle sunulması sayesinde, görsel ve işitsel öğelerin desteğiyle ifadenin işlevine dair gerekli ipuçları sağlanabilmektedir. Ayrıca B konuşurunun metnin devamında “Çok üzüldüm” ifadesini kullanması ve üzüntüsünü doğrudan da dile getirmesi, kalıp sözün işlevinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

III. Pişmanlık ve özür

Bireyin yaşanan bir kriz ya da verilen yanlış bir karar sonrasında; öz eleştiri yaparak durumdan pişmanlık duyması, hatalı olduğunu kabul etmesi ve durumu telafi etmeye çalışması noktasında başvurduğu kalıp sözler bu başlık kapsamında ele alınmıştır.

İlgili kitap serisinde “keşke + fiil + dilek kipinin hikâyesi” yapısı kullanılarak B1 seviyesinden itibaren pişmanlık işleviyle kullanılan cümleler örneklendirilmiştir. Ancak “şimdiki aklım olsa, kendim ettim kendim buldum” gibi pişmanlıkla birlikte yakınma bildiren kalıplara yer verilmediği tespit edilmiştir.

- Özür dilerim

İncelenen seride telafi işleviyle en sık kullanılan ve neredeyse her seviyede tekrar edilen kalıp söz “özür dilerim”dir. İlgili kalıbın ilk örneği, A2 seviyesindeki bir okuma metninde (s. 102) tespit edilmiştir. Metinde otelin resepsiyon görevlisi müşterinin rezervasyon bilgilerini yanlış hatırlamakta, müşteri ise “Hayır!” ifadesiyle bu durumu düzeltmektedir. Ardından resepsiyon görevlisi “Çok özür dilerim” kalıbıyla yaptığı hatayı telafi etmeye çalışmaktadır.

B1 seviyesindeki bir video metninde (s. 22) ise A konuşuru üstlendiği işi yerine getiremediği için B konuşurunu ve kendisini sıkıntıya sokmuştur. Hatasının farkına varınca “Özür dilerim” kalıbıyla hatasının sorumluluğunu üstlenir. B konuşuru ise A konuşurunun samimi üzüntüsünü görüp “Tamam, üzülme” diyerek arkadaşını teskin eder. Metin özür dileme ve özrü kabul etme stratejilerini bir arada yansıtmada konusunda oldukça başarılıdır.

- Özür dilerim / üzgünüm / affedersin / istemeden oldu / kusura bakma / bağışlayın:

Kalıp sözler, B1 seviyesi ders kitabının 5. ünitesinde, “Günlük İfadeler” bölümünde listelenmiştir. İlgili ifadeler, ünitenin pişmanlık ve şikâyet temasıyla uyumlu olsa da bağlam içerisinde sunulmamıştır. Bu kalıpların kullanımında konuşur ve muhatabın kim olduğu, özrü gerektiren durumun niteliği ya da duygunun şiddeti gibi kıstaslar, doğru ifadenin seçimi konusunda kullanıcıya bir çerçeve çizer. Örneğin yürürken yanlışlıkla çarptığımız birine “kusura bakmayın” demek uygun olabileceken yaralanmasına ya da ciddi bir hasara sebep olduğumuz birine yalnızca “kusura bakmayın” demek yeterli görülmeyebilir. Dolayısıyla bu ifadelerin kullanımında bağlam önem arz eder. Ayrıca “bağışlayın” ifadesinin günlük dildeki kullanımı oldukça sınırlıdır; bu ifadeye daha ziyade edebî metin ya da altyazı için hazırlanmış çeviri metinlerde rastlanmaktadır. “Affedersiniz” ise “kusura bakma” kalıbına benzer şekilde hafif kusurlar için tercih edilmesinin yanı sıra, çoğunlukla iletişimi başlatmak ya da araya girmek için tercih edilen bir kalıptır.

C1 seviyesi ders kitabında yer alan yazma etkinliğinde (s. 39) “Kalbini kırdığınız sevgilinizden özür dilemek ve gönlünü almak için bir metin yazın.” şeklindeki yönergeyle öğrenici telafi kalıpları kullanmaya yönlendirilmiştir. İlgili etkinlik, önceki seviyelerde

öğretilen telafi kalıplarının ileriki seviyelerde daha farklı ve karmaşık bağlamlarla sunulması ve kalıp söz kullanımının teşvik edilmesi açısından başarılı bir örnektir.

Çalışmanın tüm alt kategorilerinden elde edilen bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde, Yeni İstanbul serisinin olumsuz duygu ve tutum bildiren kalıp sözlerin öğretimi açısından genel itibarıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. Sitem, kınama ve empati kalıpları gibi kültürel derinliği olan ifadelerin kavranmasındaki zorluk, aslında orta ve ileri düzeylerde yaygın olarak karşılaşılan genel bir işlevsel kullanım probleminin yansımasıdır. Literatürdeki çalışmaların bulguları öğrencilerin alt düzey selamlaşma, vedalaşma, teşekkür, onay vb. kalıpların kullanımında başarılı olduklarını; ancak B1 ve üzeri seviyelerdeki kültürel derinliği olan kalıpları kullanmakta ciddi zorluklar yaşadıklarını göstermektedir. B2 seviyesi öğrencilerin kalıp sözleri kullanma başarısını ölçen Kara ve Memiş'e (2015) göre bunun temel nedenlerinden biri, öğrencilerin kendi dillerinde birebir karşılığı olan kalıpları kolay kavrarırken, farklı bağlamlarda kullanılan ve eş değeri olmayan kalıpları doğru biçimde kullanamamalarıdır. İstanbul serisini inceleyen ve öğrencilerin kalıp söz kullanımı başarısını ölçen Koç'un (2019) bulgularına göre bu durum, ders materyallerindeki eksikliklerle doğrudan ilişkilidir. Seviye ilerledikçe ders kitaplarındaki günlük yaşama dair okuma metinleri, kalıp söz miktarı ve bu sözlerle yönelik etkinlikler giderek azalmaktadır. Bağlamsız veya bağlamı net olmayan bir şekilde sunulan bu yapılar, öğrencilerde gerekli farkındalığın oluşmasını engellemektedir. Bayraktar (2019) da benzer noktalara vurgu yapmakta; öğretim setlerinde kalıp sözlerin genellikle temel düzeyde ve selamlaşma gibi sınırlı bağlamlarda yoğunlaştığını, ancak seviye ilerledikçe kalıp söz çeşitliliği artsa dahi bunların kavratılmasına yönelik etkinliklerin azaldığını ve duygu, tutum ve söylem düzenleme kalıplarının ileri seviyelerde ihmal edildiğini belirtmektedir. Sonuç olarak öğrenciler, orta ve ileri düzeye ait kalıpları bilseler dahi bunları yazılı ve sözlü anlatım etkinliklerinde kullanmakta zorlanmaktadırlar. Karakoç ve Dağıstanlıoğlu'nun (2018) Suriyeli öğrencilerin yazılı anlatımları üzerine yaptıkları çalışma da bu tabloyu destekler niteliktedir. Araştırma sonuçlarına göre ileri seviyedeki öğrenciler, yazılı anlatımlarında çoğunlukla A1-A2 düzeyindeki temel kalıpları kullanmakta, farklı bağlam ve zamanlara uygun zengin kalıp sözleri etkin bir şekilde kullanamamaktadırlar.

Çalışmanın alt kategorilerinde (sitem, uyarı, empati vb.) tespit ettiğimiz kalıp söz sınırlılığı, aslında Türkçe öğretim setlerinin genel bir sorunudur. Bayraktar (2019), Koç (2019) ve Demir (2016) gibi araştırmacılar farklı serilerle ilgili çalışmalarında, ders materyallerinin Türk dilindeki kalıp söz zenginliğini ve kültürel çeşitliliği yansıtmakta yetersiz kaldığına dikkat çekmektedir. Literatürdeki tasnif ve döküm çalışmaları (Bulut, 2012; Demir, 2016; Yeşilyurt, 2016; Bayraktar, 2019; Gökdayı, 2020) da duygu ve tutum bağlamında Türkçenin ne denli geniş bir kalıp söz yelpazesine sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

İncelenen materyalin genelinde kalıp sözlerin sunumuyla ilgili göze çarpan bir diğer husus da ünite sonu kelime listeleridir. Giriş kısmında belirtildiği üzere kalıp ifade, literatürde deyim, atasözü, kalıp söz ve ikilemeleri de kapsayan şemsiye bir terimdir. Ancak ünite sonu kelime listelerinde, B1 seviyesinden itibaren "Kalıp İfadeler" başlığı altında neredeyse tamamen deyimlerin listelendiği, diğer kalıp ifadelere nadiren yer verildiği görülmektedir.

Literatürdeki çalışmalarda ifade edildiği üzere, öğrencilerin zengin kalıp sözleri üretemeyip temel düzey ifadelerle yönelme eğilimi; bu yapıların bağlamsız, belirsiz bağlamlarla veya yalnızca okuma metinleri üzerinden sunulmasının bir sonucudur. Öğrencilerin ilgili kalıpları içselleştirebilmesi için kalıp söz öğretiminin okuma metinleriyle sınırlı kalmaması, görsel ve işitsel unsurlarla desteklenmesi de önem taşımaktadır. Özellikle yoğun duygu, tutum ve ironi bildiren kalıp sözlerin işlevinin anlaşılmasında vurgu, tonlama, jest ve mimik gibi unsurlar, ifadenin sözcük anlamı kadar kritiktir. Büyükkantarcioglu'nun (1998) araştırması, ana dili konuşurlarının bile jest, mimik ve tonlama gibi sözel olmayan ipuçları verilmediğinde, yazılı bir metindeki çeşitli ifadeleri yanlış yorumlayabildiğini göstererek bu

unsurların iletiyi anlamlandırma sürecindeki kritik rolünü ortaya koymuştur. Duygu kalıplarının öğrenilme düzeyini ölçen Arslan (2017) ve kalıp sözleri kullanabilme yeterliklerini değerlendiren Koç (2019) yürüttükleri çalışmaların sonucunda, öğrencilerin görsel bağlam içeren sorularda diğer soru türlerine kıyasla çok daha başarılı olduklarını belirterek görselliğin kavramayı kolaylaştırdığını doğrulamışlardır. Ayrıca Yeşilyurt (2016) ve Şenden (2017) tarafından yürütülen uygulamalı çalışmalar; kısa film, reklam ve dizi gibi görsel-işitsel araçlarla desteklenen etkinliklerin, öğrencilerin kalıp söz kullanımındaki akademik başarısını anlamlı derecede artırdığını göstermektedir.

Literatürdeki çalışmaların işaret ettiği üzere öğrencilerin kalıp sözleri bilseler dahi bağlama uygun kullanamamaları, üretimlerinin temel seviyeyle sınırlı kalması ve materyallerdeki etkinliklerin yetersizliği, niceliğin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durum, kalıp söz öğretiminde ilgili yapıların ders kitaplarında yalnızca ne kadar yer aldığının değil, işlev ve kullanım boyutlarıyla niteliksel olarak nasıl yapılandırıldığının ve sunulduğunun da büyük önem taşıdığını kanıtlamaktadır. Kuramsal ve uygulamalı çalışmaların çizdiği bu genel tablodan hareketle ulaştığımız sonuç, kalıp söz öğretiminde nicelikten ziyade nitelikli sunumun önemli olduğudur. Bu çıkarım, çalışma bulgularımızla doğrudan örtüşmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yeni İstanbul serisinin A2 seviyesinden başlayarak B ve C seviyelerini içeren bir değerlendirme yapıldığında, olumsuz duygu ve tutumların aktarımında kullanılan kalıp sözlerin (teselli ve teskin kalıpları dışında), seviyelere göre planlı ve aşamalı bir dağılım göstermediği; bazı kategorilere ait kalıp sözlerin büyük ölçüde kelime listeleri biçiminde sunulduğu ve ilgili listelerde yer alan pek çok kalıp sözün kalıpların gerek sunulan seviyede gerekse sonraki seviyelerde bağlam içerisinde örneklendirilmediği tespit edilmiştir. Seride, olumsuz durumların yansıtıldığı, olumsuz duygu ve tutumların ifadesine alan açan bağlamlar oluşturulmasına rağmen, bu avantajın konuyla ilgili kalıp sözlerin öğretimi açısından yeterli düzeyde değerlendirilmediği görülmektedir. Ayrıca, seviye ilerledikçe günlük konuşma metinlerinden ziyade bilgilendirici metinlerin daha geniş yer kaplaması kalıp söz kullanımının azalmasına sebep olmuş; ileri seviyeye yaklaşıldıkça bir kalıp ifade türü olan deyimlerin öğretime daha fazla ağırlık verilmiştir. Günlük konuşma diline dair örneklerin daha geniş yer tuttuğu dinleme metinleri ve video metinleri, okuma metinlerine kıyasla daha fazla kalıp söz içermektedir; ancak genel olarak değerlendirildiğinde kalıp söz çeşitliliği, kullanım oranı ve kavratıcı etkinlikler açısından bu metinlerinde de sınırlı kaldığı görülmektedir. Ayrıca tüm metin türleri dikkate alındığında, “Aferin, geçmiş olsun, gözümüz yollarda kaldı” gibi kalıplara çeşitli seviyelerde temel anlamlarıyla yer verildiği, ileri seviye dil kullanıcılarından beklenen ironi işlevli kullanımların ise serinin genelinde ihmal edildiği görülmüştür. Ironi ve sitem işlevinin bir arada sunulduğu kullanıma, yalnızca ileri seviyedeki tek bir örnekte (sağ ol ifadesinde) rastlanmıştır.

İncelenen ders kitaplarının ünite sonlarında yer alan “Gündelik İfadeler” başlığı altında, ünite temasıyla büyük ölçüde örtüşen kalıp söz listelerine yer verilmiştir. Bu durum, farklı işlevlere sahip kalıp sözlerle ilgili farkındalık yaratma açısından isabetli bir yaklaşımdır. Kitabın önsözünde bu sunuş biçiminin hacim sınırlılığından kaynaklandığı ifade edilmiş olsa da ilgili listelerde kalıp sözlerin kullanım biçimleriyle ilgili herhangi bir örnek sunulmamıştır. Oysa bu kalıp sözler edimbilimsel açıdan aynı kullanım değerine veya aynı duygu şiddetine sahip değildir. Bu yapıların doğru yorumlanması ve işlevsel biçimde kullanılabilmesi için konuşurların toplumsal statüsü, yakınlık derecesi ve ifadenin hangi durumda kullanıldığına dair ipuçlarının sunulduğu net bir bağlam içerisinde verilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla, kalıp sözlerin bağlamdan kopuk listeler hâlinde sunulması; öğrencilerin bu yapıların her durumda birbirinin yerine kullanılabileceği yanılgısına düşmesine ve iletişim sorunlarına yol açabilir. Listeleme yöntemi, kalıp sözlerin doğrudan öğretiminde değil, ancak daha önce net bir bağlam içinde sunulmuş kalıplara alternatif

sunmak amacıyla kullanıldığında fayda sağlayabilir. Örneğin vefat durumunda “başınız sağ olsun” ifadesinin yanı sıra “Allah rahmet eylesin, nur içinde yatsın, mekânı cennet olsun” gibi kalıpların listelenmesi, bu yöntemin işlevsel kullanımına örnek oluşturabilir.

Türkçedeki bazı kalıp sözler derin bir kültürel arka plana ve ilk bakışta anlaşılması mümkün olmayan örtük manalara sahiptir. Bu sebeple, öğrencinin yalnızca yapısal özelliklerden ve yüzeysel anlamdan yola çıkarak bu ifadelerin kullanımı noktasında fikir yürütmesi neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla, söz konusu kalıpların yalnızca listeler hâlinde sunulup örneklendirilmemesi, öğretimi noktasında istenen başarıya ulaşılması açısından engel yaratabilir. Aynı zamanda, ilgili listelerde yer alan kalıp sözlerin büyük bir kısmı birden fazla işleve sahiptir. Bu tür çok işlevli yapıların yalnızca tek bir üst başlık (örn. kınama) altında verilmesi, diğer işlevlerinin göz ardı edilmesine yol açabilir. Ayrıca incelenen kelime listelerindeki bazı kalıp sözlerin, sunuldukları başlıktaki işleve tam olarak uyum sağlamadığı; zaman zaman kategori-işlev uyumsuzluğu içerdiği de tespit edilmiştir.

Dil öğretim materyallerinde genellikle kaba veya argo ifadelerin kullanımı sınırlıdır. Ancak öğrencilerin dilin konuşulduğu doğal ortamlarda bu tür yoğun duygusal tepkiler içeren kalıplarla karşılaşması kaçınılmazdır. İncelenen seride öfke ve isyan içeren kalıp sözlerin ileri seviyede yer alması, CEFR uygunluğu açısından yerinde bir tercihtir. Ayrıca ilgili kalıplar doğrudan kişilere yönelik bir saldırıdan ziyade, yaşanan kriz durumuna karşı verilen tepkiler biçiminde kurgulanmış; böylelikle “kaba” olarak değerlendirilebilecek kalıplar, eğitim materyalinde kullanımı açısından daha güvenli ve uygun bir yöntemle sunulmuştur. Ancak öfke gibi temel ve yoğun bir duyguyla ilgili kalıpların çok sınırlı ve yalnızca en üst seviyede yer alması, alt seviyelerdeki öğrencilerin günlük hayatta karşılaşabileceği “hafif şiddetli” duygusal tepkiler noktasında bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu tür duygu odaklı kalıp sözler ders kitaplarına dâhil edilirken alt seviyelerde çok daha yaygın ve “hafif şiddetteki” tepkilerden başlanarak, seviye ilerledikçe daha yoğun duygu bildiren karmaşık ifadelerle doğru aşamalı bir geçiş tercih edilebilir.

İncelenen serideki çeşitli metinlerde “Günlük İfadeler” başlığı altında listelenen kalıp sözlerin kullanımına çok uygun bağlamlar kurgulanmasına rağmen, ilgili kalıpların bu bağlamların içerisine entegre edilemediği görülmektedir. Hatta zaman zaman kelime listelerinde sunulan kalıp sözlerin, yine aynı ünite içerisindeki metinlere yerleştirilmediği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, alt seviyelerdeki kelime listelerinde sıralanan kalıp sözlerin ileri seviyelerde kullanımının örneklendirilmemesi, sarmal yaklaşım ilkesinin kalıp sözler bağlamında işlevsel kullanılmadığını göstermektedir. İlgili kalıplar farklı kriz ya da duygu yoğunlukları yansıtan metinlere doğal bir şekilde dâhil edilebilir. Ayrıca “Bu duruma tanık olsanız siz neler söylerdiniz?” gibi yönergelerle, seviyeye uygun olarak doğrudan kalıp söz üretirmeyi ya da belli bir liste içerisinden uygun ifadeyi seçtirmeyi hedefleyen etkinliklere yer verilebilir. Ancak ilgili seride doğrudan kalıp söz öğretimine yer verilen etkinlikler son derece sınırlıdır. Bunun yanı sıra üretim becerilerine yönelik etkinliklerde bu eksikliğin bir ölçüde telafi edildiği söylenebilir. Özellikle ileri seviyedeki ilgili etkinlikler, anlatma becerilerini işin içine katarak kalıp söz öğretimine fırsat vermesi açısından oldukça kıymetlidir. Bu tür etkinliklerin serinin geneline yayılarak artırılması gerekmektedir.

Doğrudan kalıp söz kullanımını hedefleyen etkinliklerin yanı sıra, dilbilgisi alıştırmalarında kullanılan örnek cümlelerle de mikro bağlamlar oluşturularak kalıp sözlerin ve onlara karşılık gelen diğer kalıpların uygun yerlerde kullanılması sağlanabilir. Bulgular bölümünde değinilen, karşılıklı çiftleri başarılı bir şekilde örneklendiren birkaç metindeki yöntem, dilbilgisi alıştırmalarına da yansıtılabilir. Örneğin, C1 seviyesinde yer alan bir dilbilgisi alıştırmasında yer alan “Biliyor musun? Kardeşim bir soru daha yaparsa sınavı kazanabilirmiş.” (s. 44) cümlesine, oluşturulacak kısa bir diyalog parçasında “Canı sağ olsun. Gelecek sene tekrar dener.” gibi bir karşılık eklenebilir. Bu gibi yollarla, dilbilgisi öğretiminin yanı sıra kalıp sözlerin sezdirme yoluyla öğretimi gerçekleştirilebilir.

Jest, mimik, vurgu, tonlama gibi unsurların ve görsel bağlamın da devreye girdiği dinleme ve video metinleri, çok işlevli kalıp ifadelerin kavranmasında öğrenciye zengin ipuçları sunmaktadır. Okuma metinlerinin kalıp söz sunumundaki sınırlılığı, video ve dinleme metinlerinin sağladığı avantajlar kullanılarak stratejik bir planlamayla dengelenmelidir. Özellikle ileri seviyede etkin biçimde kullanılması beklenen ancak incelenen metinlerde neredeyse hiç yer almayan ironi işlevli kalıp sözlerin öğretiminde duygu ve tonlamanın net bir şekilde yansıtılabildiği görsel ve işitsel metinlerden yararlanmak faydalı olacaktır. Bu yöntem, öğrencilerin kalıp sözlerle eşlik eden bürünsel ve dil dışı unsurları içselleştirerek toplumdilbilimsel ve edimsel yetkinlik kazanmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1993). *Türkçenin gücü: Türk dilinin zenginliklerine tanıklar* (3. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözcüğü* (3. Baskı). Ankara: Engin.
- Arslan, H. (2017). *Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde duygu durumu bildiren ifadelerin öğrenilme düzeyi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Avrupa Konseyi. (2020). *Diller için Avrupa ortak öneriler çerçevesi: Öğrenim, öğretim, değerlendirme – tamamlayıcı cilt*.
- Bayraktar, S. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde bir kültür aktarım aracı olarak kalıp sözler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Bayram, M. (2017). *Yabancılar için Türkçe ders kitaplarındaki kalıp sözler ve yabancı uyruklu öğrencilerin kalıp sözleri kullanma düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Bulut, S. (2012). *Anadolu ağızlarında kalıp sözler ve kullanım özellikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (1998). Konuşma çözümlemesinde sözel olmayan göstergelerin işlevleri üzerine. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 9, 59-67.
- Byram, M. & Esarte-Sarries, V. (1991). *Investigating cultural studies in foreign language teaching: A book for teachers* (No. 62). Clevedon: Multilingual Matters.
- Demir, M. (2016). *Yabancı dil olarak Türkçede kalıp sözlerin öğretimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Doğançay, S. (1990). Your eye is sparkling: Formulaic expressions & routines in Turkish. *Penn Working Papers In Educational Linguistics*, 6(2), 49-65.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig*, 44, 89-110.
- Gökdayı, H. (2019). Türkiye Türkçesinde kalıp sözler, bu sözleri içeren bir sözlük ihtiyacı ve hazırlama yöntemi. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 19, 18-35.
- Gökdayı, H. (2020). *Türkçede kalıp sözler* (3. Baskı). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Gün, M. & Kavak, F. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kalıp ifadelerle yönelik bir öğretim tekniği önerisi: Yedi basamak tekniği. *Çukurova Araştırmaları*, 8(3), 426-440.
- Hacızade, N. (2012). *Duyguların dili*. Konya: Çizgi Yayınları.

- Kara, M. & Memiş, M. R. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin kalıp ifadeleri kullanmadaki düzeyleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching, UDES 2015 Özel Sayısı*, 1670-1681.
- Karakoç Öztürk, B. & Dağıstanlıoğlu, B. E. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin yazdıkları öyküleyici metinlerin bağdaşıklık görünümünün incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 332-354.
- Kaya Emül, A. & Şen, Ü. (2023). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kalıp ifadeler üzerine yapılan çalışmalara yönelik bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 208-221.
- Koç, E. K. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçe öğrencilerinin kalıp söz kullanımlarının incelenmesi: İstanbul Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Martı, L. (2014). Türkçe öğrenenler açısından kalıp sözler ve işlevleri. D. Yaylı & Y. Bayyurt (Ed.), *Yabancılar Türkçe öğretimi politika yöntem ve beceriler* (ss. 105-114). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Selçuk, A. (2005). Kültürlerarası iletişim açısından gündelik iletişim davranışları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 1-17.
- Selçuk, A. (2007). Sosyal bir davranış biçimi olarak dil. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 503-507.
- Şenden, Y. E. (2017). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kalıp sözlerin kullanımına yönelik etkinlik örneklerinin başarı üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Tannen, D. & Öztekin, P. C. (1981). Health to our mouths: Formulaic expressions in Turkish and Greek. *Berkeley Linguistics Society*, 516-534.
- Toklu, M. O. (2003), *Dilbilime giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tutku, G. Y. & Özçakmak, H. (2024). Yabancılar Türkçe öğretim setlerinde kullanılan kalıp sözlerin incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 17(68), 506-529.
- Wood, D. (2002). Formulaic language in acquisition and production: Implications for teaching. *Tesl Canada Journal*, 20(1), 1-15.
- Wray, A. & Perkins, M. R. (2000). The functions of formulaic language: An integrated model. *Language & Communication*, 1-28.
- Yeni İstanbul uluslararası öğrenciler için Türkçe ders kitabı*. (2025). İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- Yeşilyurt, Ş. (2016). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kısa filmlerin oluşturulması ve öğrenci başarısına etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, F. & Çetinkaya, E. (2019). Yabancılar Türkçe öğretimi ders kitaplarında kalıp sözler: Yedi İklim Türkçe örneği. *International Journal of Language Academy*, 7(4), 169-185.